N. lorga

Cărţi représentative ° în viaţa omenirii °

Volumul IV Revoluţia francesa prin martori oculari

Bucureşti
Editura Casei Şcoalelor 1931
Doamna de Genlis.

Cum se înţelege Revoluţia francesa de cineva care a trăit mulţi ani în toate rosturile vechii societăţi, cunoscută, admirată, măgulită de dînsa? De o elevă fără voie a lui Rousseau, care a voit s'o prefacă după idei abstracte şi într'o atmosferă sentimentală prin educaţie? Doamna de Qenlis, care trăieşte şi sfîrşitul secolului al XVIIHea şi o destul de mare parte din cel nou răspunde prin Memoriile ei, publicate la şaizeci şi şase de ani, ca să arate curagiul de a mărturisi adevărul

1 „Laisser après moi des mémoires qu'on eût craint de publier, durant sa vie c'est rendre suspecte leur véracité, et c'est en quelque sorte profaner l'asile inaccessible et sacré de la tombe”, spune ea frumos (I, pp. III-IV).

1 ¡*btd.*, p. 5.

Scrisese un jurnal, din care păstrase numai o parte, şi un „Examen critique” ori consideraţii despre „manufacturi” care s'a-pierdut în întregime2. Ce avem e de ajuns - une ori poate chiar de prisos - pentru a înţelege ce era o viaţă de fată, de femeie rămasă singură, de învăţătoare liberă á unor copii princiari, de podoabă a saloanelor timpului, de premergătoare fără să ştie a Revoluţiei pe care o blastămă.

Născută la 25 Ianuar 1746 lîngă Autun, la Champ-céry. Tatăl e senior al unor moşii ereditare fără întindere şî mare folos, răspîndite. Fusese căpitan, dar un conflict îl silise a demisiona: ştie chimie şi fisică, ba chiar numismatică. Învăţase la Iesuiţi în Lyon. Mama face o operă comică şi două romane. Fata are un unchiu fugar în America. Învaţă în sat, cu copiii ceilalţi - deci înainte de Revoluţie nu era numai lecţia de catehism a preotului în pridvorul bisericii, ci şi „la maîtresse d'école du village”; metoda e destul de bună, *înainte* de pedagogie, ca să poată ceti în *şase-şapte* luni: scrisul îl lasă pe mai tîrziu; părinţii nu bagă de samă sau li e

indiferent. Aceiaşi ¿7/^-pedagogie face pe fratele trimes la Paris, în Pension du Roule, „să înveţe cetirea în şase săptămîni, fără a silabisi, cu cutii de fişe”.

Esenţialul pentru familie e să pregătească fetiţa pentru Curte. Deci e trimeasă la Paris în *corps de baleine*, cu papucaşi <şi „trei patru mii de *papillotes*”^ „panier”, „colier de fier” şi... ochelari pentru încrucişaţi, ca să înveţe la profesor „a merge”. La ţară, unde o adăposteşte un fermier general al poştelor, soţul de odinioară al doamnei de Pompadour, Le Normand, ea poartă costum ţerănesc savoiard: *habit de marmotte*.

1 Fratele e, din leagăn, cavaler de Malta. Ajunge abate.

Un moment, pentru a-i crea o avere proprie, o dau la canonicele de la Alix, lîngă Lyon, un „beghinaj” cu viaţă liberă, în care se poartă, cu o cochetă coafură de stofă albă-neagră, care se zice „un soţ”, cu un cordon roşu şi o cruce de smalţ, mantăli de hermină şi inele de aur în deget. Cum toate capătă titlul de contesă, copilita, amusată de acest mediu nou de comodă şi elegantă „călugărie”, devine contesă de Lancy. Dacă o „nepoţeşte” (*aniécer*) vre una din surori, ea capătă prebenda, cu condiţia de a sta acolo doi ani din trei *K*

Se aranja bine nobilimea pe atunci şi era foarte dulce de trăit! „Contesa” avea tocmai şapte ani: învăţa música, ghitară, piano, danţul, de la rude şi catehismul de la slugi, care-i spuneau şi poveşti de strigoi, trezindu-i imaginaţia, care se va cheltui în cărţi. Fără sport profesional, vînează păsări şi pescuieşte, face scrimă, se îmbracă bărbăteşte, lucrează flori artificiale, dar, pe alături, prinde painjeni şi creşte şoareci. Odată cu primele lecturi, istorii, romane, încearcă ea romane şi comedii, îndată şi versuri, pe cînd dă lecţii copiilor din sat. La unsprezece ani amorezată. În castel se dau represintaţii cu copiii, *şi ce piese*: *Iphigenie en Aulide'*, *Zaïre*, Molière! Alături, părintele Antoine o iniţiază în religie şi-i dă să cetească „Imitaţia lui Isus Hristos”.

Iafo la Paris, venind pe Loira, pe la Orléans. Ceteşte pe *Télémaque* şi pe Jean Baptiste Rousseau, pe Oresset şi pe La Fontaine şi ascultă pe Marmontel, „nuvelistul” la modă, recitîndu-se la ducele de Bellevau. În loja mătuşii, de Montesson, născută din căsătoria bunicii cu un de la Haie, merge la teatru şi îndată va face pantomime. Va vedea automatul lui Vancan-son, care cîntă din fluier, şi raţa lui, care digerează.

Cum tatăl s'a ruinat şi va pleca în curînd la S. Domingo, fata începe a trăi de sine. E în saloane pe care le încîntă prin harpa ei' (învaţă şi viola şi „musetta”, mandolina, tympanon), prin conversaţia şi talentul literar, pe eare şi le simte, şi cît de mult! Va sta la fermierul general de la Popelinière, în luxoasa lui locuinţă de la Passy (el face şi un roman), la M-

me de Jouy, în Chevilly, cu soţul arestat pentru datorii. Cunoaşte strălucitoarea lume care amestecă literatura şi ştiinţa cu salonul, folosind de o potrivă în ambele direcţii. D'Alembert vrea s'o vadă, dar ei nu-i plac Voltaire şi toţi „filosofiştii" lui, şi acela în special îi pare desagreabil: „figură ignobilă, glas ascuţit şi ţipător"; n'o incintă „micile lui poveşti burlesce". Întîlneşte pe compositorul Rameau. Îi iese înainte în acest defileu de celebrităţi însuşi vrăjitorul S. Germain, care vorbeşte de tinereţa lui în Egiptul Faraonilor: îl aude vorbind fisică, himie, dovedind că ştie englezeşte, spanioleşte, portughesa; e şi pictor şi a descoperit colori nouă: stă să plece la Siena, ca să ajungă a muri tocmai în Holstein. Mai mult decît strigoii slugilor de acasă, astfel de cunoştinţi dau zbor închipuirii.

Aşa de tînără, are peţitori. Nu se uită la dînşii. Nici, deocamdată, la viitorul ei soţ de Genlis, care a fost la Pondichéry, în India, la Canton, în China1, a purtat uniforma de colonel al grenadirilor şi pe care i-l aduce tatăl, în curînd întemniţat pentru datorii şi adus astfel la moarte. Stînd cu chirie la Filles du Précieux Sang, e petita de un bătrîn de şaizeci de ani, bun pentru mama ei. Ea-şi caută de literatură, cetind pe Oxenstierna, cunoscut şi la noi pentru Maximele lui.de om de Stat, dar şi pe pastorala, dulcea doamnă Deshoulières. Trecînd pe la mănăstirea S. Joseph, unde află şi pasiunea potolită a d-nei du Deffant, ea se mărită în secret cu de Genlis, de care n'a putut scăpa. Dar, de a doua zi, bărbatul merge în garnisoana lui la Nancy, şi ea la mănăstire, unde se presintă alergînd „ca un drac" prin coridoare, punînd bătrînelor care dorm roşu şi muşte pe obraz, dînd şi baluri cu voia stariţei, - şi călugăriţele danţează; îmbrăcată ţerăneşte, găteşte în haine de ciobănită, de camerieră. Iea băi de lapte cu foi de rose. Dă *soupers de femmes*, organi-seazâ danturi cu „proverbe". Călătoreşte la Péronne, la Arras: scapă un desertor. Va ieşi cu fratele şi va merge pe la circiume, cerînd *du sacré chien*.

1 Un văr al ei la S. Domingo.

Ce nu învaţă acolo? Biliard, cărţi: pichet, *reversiny* hirurgie (iea sînge), economie socială (visitează pe locuitori). Dar descopere pe clasici: Corneille, Pascal, Madame de Sévigué. O fetiţă e dată la ţară: sentimentul de mamă lipseşte cu totul. O va mărita cît de iţite. Fiecare trăieşte pentru sine, multilateral, variat, pană la ameţeală. Soţul, care scrie memorii, apare şi dispare. Nimic nu-i leagă, nici pasiunea cărnii.

În sfîrşit zăbovită presintare la Versailles. Ludovic al XV-lea, bătrîn, nu-i desplace. Iată un iute şi expresiv portret al lui: ochi *bleu de roi*, „ton scurt, laconism particular, care n'avea nimic dur şi jignitor" *K*

Anii trec. Sărim un volum, ca s'o vedem altfel, pe aceia care, femeie măritată şi mamă, se juca ducînd în braţe pe mătuşa soţului, speriată şi

încîntată. Ea creşte acum pe fetele, - şi pe fiul, viitorul Ludovic-Filip -, ducelui de Orléans, care, el şi soţia, au altceva ca lucru. O întreagă operă de pedagogie originală şi capricioasă, a carii expunere n'are loc aici: atîtea încercări şi descoperiri, unele fericite şi care trezesc invidie. Lanternă magică, aparate de gimnastică, farmacist pentru himie, desemn cu un Polon, teatru represintînd călătoriile, deprindere cu fabricarea de portofele, împletituri, cartonaje, fíori, grilaje, aurituri, mobile pentru săraci, arhitectură, grădini de lucru, visita la fabrici şi Musee, lojă la teatru 2.

1 P. 243.

1 III, p. 133 şi urm.

Legăturile cu această familie i-au procurat şi emoţiile unei escapade în Italia, unde „fuge" cu ducesa, pe atunci de Chartres, plecată supt noul rege, tînărul Ludovic al XVI-lea, fără a cere, cum era natural şi impus, voia Suveranului, cu scusa că merge la Modena să-şi vadă bunicul. La Bordeaux, unde se află, mulţime enormă, luminaţii. La Nizza ată un regiment contra piraţilor.

Minunat drumul în trăsură pe Cornişă. E, în acea săl-bătăcîe de atunci, şi prilejul de a urma moda lui Rousseau, de a trăi „ţerăneşte". Ducesa doarme pe pătură şi pe foi într'o odaie care e hambar de grîu. Şi ce plăcere să ai călăuzi beţi, să-ţi pierzi tălpile pe drumul aspru, să vezi „adevărate ciobănite"... Cu picioarele umflate şi băşicate se ajunge la Geneva. Portretul ducelui văpsit, a contelui de Lascaris, care face curte. La Mantova frumos teatru, cu coloane de cristal, la Veneţia „sicriile" gondolelor, „casinele" ambasadorilor, gondolierii cari cîntă *Gerusalemme liberata* şi merg la operă. Emoţionanta Romă, unde cardinalul de Bernis, căruia-i zic „regele Romei", ţine conversaţii în baie. Se vede scara sfîntă, Sf. Petru, unde, de ziua patronului, asistînd şi ducele de Glocester, cîntă optsprezece orge; se aduce tributul Neapolului, după datina medievală: o iapă. Focuri de artificii luminează cerul italian. Dar aici şi întîlnire cu arheologul Winckelmann, descoperitorul Italiei pentru Germanii lui: e bibliotecarul cardinalului Albani. La Neapole i se fură rochii ducesei, la Curte se dau bacşişuri lacheilor regelui şi femeile îi sărută mîna, dar pentru un cîntec din harpă, el, care cîntă însuşi o veche arie francesa1, dar nu ştie decît dialect şi de aceia teatrul e în napoletană, sărută mîna princesei. Regina iea o doică din Calabria şi creşte singură copiii - pedagogia lui Rousseau. Cu un *breve* al Papei se vede mănăstirea S. Martino. La Parma infanta e sora Măriei Antoinettei; pe cînd' ea se află tot la vînat, soţul e mîndru că a fost elevul lui Condillac. Pe la Turin se face întoarcerea acasă2.

1 La Forll e un congres de musică. 3 P. 12 şi urm.

Într'o călătorie'n Anglia, d-na de Genlis a fost primită, mai tărziu, potrivit cu faima ei literară. Nu-i place de

Englesi, cari urăsc literatura francesa şi poporul francés; nu găseşte gust nici în trăsurile englese, nici în jockey, nici în slăbiciunea pentru whisky. O indignează simpatia populară pentru agitatorul condamnat Wilkes, căruia Londra-i dă o garnitură de argint cu uciderea lui Cesar. Se bucură că înţîlneşte în cutare casă lachei francesi, cari nu primesc bani de la dînsa. Dar admiră pe Richardson, sentimentalul autor al celebrului roman *Pamela*. Şi mai ales o încîntă visítele: la regina, care o chiamă la Windsor, unde Duluc îi face lectura, în picioare, după etichetă, şi d-na de La-fitte îi creşte fetele; la Moştenitorul Tronului, la Burke, la Oxford, la ducesa de Portland, care invitase pe Rousseau - tocmai, ea moare în noaptea aceia -, la pictorul Reynolds, la Horace Walpole, aşa de cunoscut în Franţa. Se scriu ode pentru ea, se dă anume pentru ea *Hamlet*; se face pentru ea o excepţie, pri- * mind o femeie la Camera Comunelor l.

1 Pp. 336-71.

s Naturel et fort aimable, une laideur spirituelle, amusante à considérer.

9 D-na de Staël e o „figure courte, massive et commune41, pp. 321-2.

4 Pp. 103, 105, 108, 114.

Pe cînd educă odraslele ducale cu guvernante din ţerile a căror limbă, germană, englesă, o învaţă, cu un valet german şi redactează *Théâtre d'éducation*, ori „La religion considérée comme' Punique base du bonheur et de la véritable philosophie”, carte cetită şi tradusă în atîtea teri, d-na de Qenlis întreţine relaţii cu toţi fruntaşii „filosofişti”, a căror direcţie de spirit o condamnă: Dorât, Rollin, Marivaux, d'Alembert, Grimm, Bernardin de St. Pierre, Chénier, Delille 2, Buffon, La Harpe, S. Lambert, Rulhières, familia Necker8, primind scrisori pană şi de la Electoarea de Saxonia şi de la Ecaterina a H-a4. Atunci învaţă italiana, spaniola şi portughesa şi ceteşte pe Camoens, ca şi pe Bossuet şi Massillon, pe Vertot, pe S. Évremond.

În această stare de spirit, despărţită de multe zădărnicii ale modei - şi de *rouge*, cum o spune însăşi, - o găseşte Revoluţia francesa.

Atitudinea ei faţă de vechea societate şi faţă de tulburarea lumii nouă, stropită cu atîta sînge, e caracteristică.

A cunoscut toate petrecerile societăţii în care s'a născut şi a trăit, - mult mai puţin rea, sau măcar conştientă de răutatea ei, de cum se crede. Cunoaşte toate teatrele - şi Palais Royal, cu Glück -, adunările de seară,

unde se joacă la cărţi, ba chiar circiumele, *guinguetele*, uçde o lume rafinată caută o diversiune de la viaţa ei atît de fin artificială. Atunci cînd d-na de Pompadour întrebuinţa limbagiul primei sale edu-'caţii, pe care romanciera, pedagoga-l culege, era natural să se meargă pe la 1780 la Porcherons, la Grand Vainqueur - şi cu contesa Potocka-, pentru a mînca porumbei à *la crapaudine* şi bulion de urs.

Crede, ca toţi ceilalţi, în magie, în superstiţii. Face şi ea filantropie teoretică şi se emoţionează de sufe-rinţile „poporului", cînd vede, în căsuţe ca pentru un copil de cinci ani, femeia cu copiii cari mănîncă pîne neagră, fructe sălbatece, resturile de cartofi de la o mănăstire, femeia care doarme pe un pat de frunze şi care crede că un *sou* e mai mult decît un *louis*. Preţuieşte şi ea pe lucrătorii cari dăruiesc, cînd li cere inima, munca lor1.

1 Pp..71-2.

Dar simte uriciunea moravurilor dintr'o clasă de sus fără ocupaţie şi fără simţ de răspundere. „Ce era tatăl d-tale?", întreabă ea într'un rînd pe o femeie. „Nu făcea nimic, căci era nobil." Cutare doamnă mare, căreia i se spune că Dumnezeu nu poate să ţie la politeţă, protestă cu convingere şi cu simplicitate: „Eh bien, Madame, ne croyez pas cela". Cutare pudrează o scrisoare cu diamantul din care făcuse acoperişul unei miniaturi pentru o doamnă. Cumnatul scriitoarei pierde 500.000 de franci la cărţi, e închis pe cinci ani la Sau-mur, apoi trimes la moşie. Mareşalul de Richelieu e calificat de gazdă de tripou: „tripotier", „maître de tripot". Ducele de Orléans, „foarte slaba, trăieşte public cu curtesana Marquise înainte de a se lăsa prins de măiuşajscriitoarei, doamna de Montesson, şi a face să i se cetească opera de teatru ca şi cum el ar fi scris-o - şi ce complimente1!-, pentru a presintă apoi asistenţei, dar cu zimbetul pe buze, pe adevărata autoare. Philippe Égalité al Revoluţiei, creatorul galeriilor, e în primejdie de a da faliment.

Şi toată eticheta pierzătoare de vreme, care face încurcături şi trezeşte invidioşi... Cei ce n'au dreptul să mănînce cu prinţii sînt chemaţi numai la îngheţată. Un întreg ceremonial prevede cum, înaintea reginei, se face înclinaţia, scoaterea mănuşii, sărutarea rochiei2.

1 Toutes partaient à la fois; on ne s'entendoit plus, on ne dis--

tinguoit que ces mots répétés mille fois en refrain: ravissant sublime, parfait; I, p. 324.

1 III, pp. 53-4.

Curtea lui Ludovic al XV-lea i-a lăsat, cum am văzut, amintiri care nu se pot şterge: regele cu ochii frumoşi, cu vorba scurtă, dar curtenitoare; regina Maria Lesz-czynska, pe care a văzut-o în jeţ, cu *grandes girandoles*

de diamante, cu boneta de noapte pe cap, vre-un an şi jumătate înainte de moarte: „o dragă de băbuţă” - *une charmante petite vieille* -, „care păstrase o fisionomie foarte simpatică şi un fermecător surîs. Era îndatoritoare, graţioasă şi dulcele sunet al glasului ei, puţin cam slăbit (*languissante*), mergea drept la inimă Iw.

Totuşi în fund se aude vuietul surd al Revoluţiei care se apropie. De mult timp, Revoluţia se pregătia, ea era inevitabilă: respectul pentru monarhie era cu totul distrus, şi era de *bun aier* să bravezi în toate Curtea şi să-ţi bafi joc de dînsa. Nu mergea să-ţi faci datoria de curtean la Versailles decît plîngîndu-te şi gemînd; se tot spunea că nimic nu era mai plicticos decît Versailles şi Curtea, şi tot ce aproba Curtea era desaprobat de public; piesele de teatru aplaudate la Fontainebleau erau de obiceiu şuierate la Paris. Un ministru disgraţiat era sigur de favoarea publicului, şi, dacă era exilat, toată lumea se grăbia să-l vadă, nu din adevărată mărime de suflet, dar ca să urmeze a-ceastă modă de a demigra şi blama tot ce făcea Curtea2.

Şi asupra ei a căzut greu urgia revoluţionară. Bărbatul, devenit marchisul de Sillery, cu care, de altfel, de mult nu mai avea nimic comun, s*a suit pe eşafod. Tata-i murise. N'avea niciun sprijin în teribila furtună, de care n'o putea garanta o reputaţie acum ofilită. Şi-a luat lumea în cap, trecînd în Germania.

Aici a cunoscut pe Klopstock, care e pentru dînsa „un moşneguţ şchiop, foarte urît, cu glasul tare şi ţîflîitor” (*glapissante*) *i* trei ceasuri, lăudînd pe Voltaire, el vorbeşte de opera sa proprie, de traducerile ei3.

1 I, pp. 244-5. III, p. 257.

B La Berlin, V, p. 1 şi urm.

Întoarsă, află totul schimbat, şi în rău, în grosolan şi confus. Mobile grele, aşezate aritmetic, paturi de trîndăvie, canapele pe care se întind femeile. Mese grăbite. Niciun salon. Străzi cu nume „filosofice” şi trăsuri urîte. Biserici deşerte, O limbă schimbată, vulgară

Napoleon ar fi plîns odată cetind cartea ei despre M-lle de la Vallière. La el e nădejdea unei pensii, şi ea o cere într'un timp cînd pe încetul altă' literatură decît a ei ajunge a cuprinde tot terenu12. Moare uitată la 1830.

1 Se zice: *une bonne trotte*, *flâner*, *embêter*, *mortifié*, etc. Şi ea observă: nu se mai zice „îl lui fait la Cour”, ci „îl est occupé d'elle”; V, p. 84 şi urm.

9 V. judecata ei asupra acestei literaturi: „pretenţii filosofice romantice şi germanice la melancolie..., gen descriptiv, în care personagiile, pasiunile, virtuţile, sentimentele nu sînt decit accesorii, pe cînd pădurile, plantele, stîncile, cavernele, apele, prăpăstiile, ruinele

formează fondul subiectului1*: St. Lambert şi Fontenelle au „stricat literatura11; I, pp. 397-8.- În această parte, nota despre Nodier, pp. 240-1. Despre Talleyrand, p. 202 şi urm. Despre fre-nologul Gali, p. 316 şi urm. Despre Choiseul-Gouffier, p. 323, nota. Despre Chateaubriand, p. 342 şi urm. Despre d-na de Staël, p. 346 şi urm

8 Dar la 1801 publică *Mademoiselle de Clermont*.

4 Maugras a tipărit asupra relaţiilor ei cu ducele de Chartres, în 1904, scrisorile din *L'idylle d'un ^gouverneur**. V. şi W. de Chabreul, *Gouverneur de princes*, 1737-1839, Paris 1900; La-pauze, *Lettres inédites à Casimir Becker*, *1802-1830*, Paris 1902.

O tristă bătrîneţă, săracă şi obscură, pentru aceia care, cîndva, autoarea glorificată a romanuiui *Adèle et Théodore* 8, fusese socotită ca o minune de spirit, ca o rară adunare de talente în vremea ei, dincolo de roşiile neguri ale revoluţionarei prefaceri în toate4.

Baroana de Oberkirch.

Nimic nu e mai interesant decît să se presinte paralel -ce au văzut, simţit şi apreciat asupra aceleiaşi serii de evenimente femei care nu s'au cunoscut ori abia au ştiut una de alta. Neaşteptate potriviri se întîlnesc, datorită mai puternicei influenţe a mediului asupra sufletului femeiesc, dar de atîtea ori icoana despre oameni şi lucruri e alta din causa spontaneităţii aceluiaşi suflet.

Din memoriile baronesei de Oberkirch publicate în limba francesa, *Mémoires de la baronne d'Oberkirch*, în a doua jumătate a secolului aî XIX-lea, în două volume, ne priveşte cel din urmă, în care se cuprinde mai ales şederea la Paris în pragul Revoluţiei.

1 P. 307.

2 P. 197.

E o Alsaciană de origine, din ţara cu datini deosebite, unde Consiliul superior, compus din magistraţi, avea şi dreptul de a judeca pe Suverani1. A trăit pe lîngă familia de Württemberg, din care face parte acel duce Carol, despre care ea spune că era „aşa de amabil de J-ar lua cineva şi fără preot” 2, şi a fost tovarăşa prin-ceselor, mai ales a aceleia care, măritată cu zărghitul Mare-Duce Pavel, ajunse, alături de dînsul, împărătească a Rusiei, ca să fie beneficiară, dacă nu complice, a uciderii acestui om anormal. A trăit pe la Strasbourg, şi cu stăpînii şi prietenii săi a petrecut la Mumpelgard-Montbéliard, unit cu Württemburgul la 1723. Aici a văzut pe la Harpe, „om plin de ură şi de fiere” (*haineux et bilieux*), pe părechea rusească, urmărită de gelosia Ecaterinei, pe marchisul de Vernouillet, bastard al lui Ludovic al XV-lea, pe unii prinţi germani.

Distracţii naive de provincie: hîrtii aprinse la nasul dormitorilor, lotto, şah. Mai tîrziu o legătură de amiciţie uneşte pe această Germană francisată cu ducesa de Bourbon, inteligentă, vioaie şi originală, mama ducelui de Enghien, menit unei aşa de tragice morţi în şanţurile de la Vincennes supt gloanţele lui Bonaparte; soţul a furat-o de la mănăstire şi a părăsit-o şi ea se distrează călătorind, cîntînd din harpă, pictînd, ocupîndu-se de cronologia lui Lavater, de mesele învîrtitoare ale lui Mesmer, de misticismul exaltat care e în aier.

Baroneasa creşte astfel spirituală, atîta de sănătoasă cît să-i stea bine, capabilă de a spune în faţa unui compliment care-i face plăcere: „Nu pentru mine, Doamne!, *je le savais bien*, *du reste*”*1*. Ajunsă la Paris, nu se mai deslipeşte de mierea ursului.

1 P. 131.

O farmecă teatrele: Opera, cu M-lle Grimard, Italienii, unde se joacă, pe un delicios subiect medieval, *Aucassin et Nico leite* de Sedaine şi Grétry, cu Madame Dugazon, Teatrul Nou, cel de fantoşe italiene: *fan-toccini*, Teatrul Beaujolais, cu „pantomime amestecate cu cîntec”. Ştie că sînt teatre scandaloase tot mai mult, şi ducesa de Bourbon era să meargă incognito la Porcherons. Urmăreşte pe musicanţi: Glück în luptă cu Puccini, pe dănţuitori: cei doi Vestris, tată şi fiu, Gardel. Vede *La Folle Journée*, cu Gustav al IH-lea, aplaudat. Admiră pe acela care joacă singur comediacu tipuri din toate ţerile. O încîntă zgomotul, strigătele, şuierăturile. Contele de Albaret are musicanţii săi proprii şi dă cercetatele „concerts du jour” în casa „cea mai veselă, mai amusantă, poate, din tot oraşul”. Place foarte mult şi ecuierul engles Astley. „Angjo-mania face progrese imense. Vreau să fie Englesi cu orice preţ, şi această pretenţie şterge la noi spiritul natal”: bătrînul duce de Orléans, tînărul conte de Artois, fratele regal, aprobă; Ludovic al XVI-lea e hotărît contra. La cutare bal de copii se vede „frac engles de postav albastru, cizme răsfrînte, perucă de vizitiu”, fără spadă *K*

Lumea e nebună după mode. Se merge la Mile Bertin pentru a-şi face cineva o „pălărie ţigănească”, *chapeau bohémien*. „Evantaiştii” cîştigă mult; unul din ei „zugrăveşte lucrurile *à la gouache* aşa de nu-l va putea întrece nici Boucher, nici Watteau”, ceia ce e, cu voia nobilei doamne, cam tare. Regina caută, cu toată cochetăria ei, a opri risipa penelor. Se caută *rouge de Sèvres*. Bărbaţii se ieau la întrecere cu femeile, purtînd jiletce brodate cu „subiecte de vînătoare şi lupte de cavalerie/ chiar şi lupte maritime”; nasturii, mari cît o piesă de şase livre, sînt portrete de cesari, de regi, miniaturi de familie, chipuri ale femeilor iubite.

Se fac multe visite. Abia de rămîne vreme pentru a vorbi cu soţul sau a face corespondenţa. „Moda era mai ales pentru visítele de dimineaţă. Alergau unii la alţii, siguri de a nu se întîlni, dar era o furie.” La dejunuri „n'au nimic a-şi spune şi aleargă după spirit”. La trei ceasuri dineurile scurte. „înghit, nu mai gustă”, zice un bucătar. Timpul *gourmandisei* a trecut. Masa e sumptuoasă, deschisă de *maître d'hôtel*. Numai gluma poate reţinea pe oaspeţi ori plăcerea de a se găsi alături părechile. „Bărbaţii, de fapt, n'au vreme să mănînce şi să beie.” Se simte o plăcere pipărată să se meargă la restaurantul „ţerănesc”, la *Chaumière*, unde se dă cremă, „fructe în muşchiu, floricele de cîmp şi cuiburi de pasări la capete”.

Mai sînt saloane, dar mai mult pentru ştirile curente, *nouvelles à la main*; oamenii strălucitori, ştiind scrima conversaţiilor, *les beaux esprits*, dispar.

În schimb se joacă mult cărţile; şi la balul reginei: *trente*, *reversis*. Se „decupează portrete” şi cu mînile goale, fără foarfece: şi scene întregi.

Magia, magnetismul, al lui Mesmer, unele şi mai tari, sînt la modă; Ledru, Bertin, dr. Thouvenel, Martínez, Pasqualis teosoful, St. Martin cu „Raporturile între Dumnezeu, om şi univers”, sînt la modă. Se caută somnambulii. Se aleargă la şedinţile „diabolice” ale fratelui mai mare al regelui, căruia i se prezice coroana[1].

În general, oboseală şi urît. „Cest ennuyeux, mais cela m'amuse”, zice ducesa de Bourbon. Fiecare caută a se distruge în rafinare. „O, doamnă nu pronunţaţi acest cuvînt, că leşin 2”.

Din descoperirile ştiinţii se face un motiv inedit de distracţie: astfel cetirea surdo-muţilor, descoperirile lui Montgolfier: la Strasbourg nacela arde, Blanchard face însă douăzeci şi şase de zboruri, şi mulţimea, la Frankfurt, îl duce în triumf. Se rîde pe socoteala ducelui de Orléans, care se arătase laş şi la ciocnirea de la Or-messon, cînd, abia suit în maşină, se roagă să-l lase jos8.

1 P. 66. » P. 247.

8 Pp. 123 şi urm., 135-6, 317-8.

Lumea pe care o întîlnim în aceste pagini naturale şi vioaie, de o perfectă sinceritate, e de multe feluri.

Străina atît de răpede şi de complect parisianisată a cunoscut pe eroii războaielor francese din a doua jumătate a secolului al XVHI-lea:

1 Sint şi concerts spirituels.

bailul de Suffren, contele de Estaing1. Ea a stat la masă cu fostul ambasador la Constantinopol, de St.-Priest2.

Din lumea femeiască, fată de care nu e darnică în recunoaşteri, d-na de Staël îi pare, ca şi d-nei de Genlis, „urîtă, stîngace, mai ales *pregătită* (*empruntée*). Nü ştia ce face cu dînsa şi se găsia foarte ne la locul ei, văzîndu-se în mijlocul eleganţei de la Versailles", - pe cînd ce frumos, „perfect frumos", şi bine crescut soţul suèdes! E o parvenită, la care „Genevesa se vede prin soţia de ambasador", prin femeia superioară; mama ei e „cea mai detestabilă pedantă de pe lume" baroneasa nu uită că Necker şi-a început cariera ca simplu casier la bancherul Thélusson: în societatea ei e „detestat" pentru „răul pe care l-a făcut cu sistemele ui"3. O enervează d-na de Genlis, „femeia cu sistem", cu harpa şi pretenţiile ei: „regentează, vorbeşte, cîntă, perorează, administrează fiecăruia mustrarea lui". „Fe-lmeie masculină", care „rotunjeşte braţele, strînge gura ea un aier sentimental, o privire analoagă şi mişcă degetele"1. Rîde de văduva filosofului Helvétius în mijlocul pisicilor ei5. În schimb, şi cu dreptate, cît îi-place d-na de Lamballe: „dulce, bună şi îndatoritoare, incapabilă de un gînd rău"6!

Dintre bărbaţi, după importanţa lor, Rousseau e şi el urît pentru „pri ncipiile" lui, care nu pot fi decît „de

1 Pp. 249-51, 285.
2 P. 256.
3 P. 255.
4 Pp. 60-1. 209-10, 260-1.
5 Pp. 213-4.
6 P. 131.

_testabilea. „Avea cel mai grozav (*affreux*) caracter, şi de sigur e fiinţa cea mai bizară şi cea mai ingrată de pe lume"; în cărţile lui, stil fermecător (*enchanteur*), dar ce primejdie pentru morală! O doamnă-l numeşte „un cuistre",şi cutare German crescut după principiile din *Emile* - Rousseau însuşi, căruia-i e presintat, spune: „atîta mai rău"! - s'a deprins a spune la toţi pe nume, a face grobienii şi a bate servitorii-l. Beaumarchais, care merge la mătuşele regelui şi face musică la regina, autorul la modă, de care lumea se teme şi pe care-l visitează şi d-na de Bourbon, îi impune cînd îl aude spuind, vanitos şi căpăţînos: „Cînd vreau un lucru, totdeauna îl am"2. Ce despreţ însă pentru hîdul, umflatul, cinicul Mirabeau, „acest om aşa de stricat (*libertin*) şi aşa de pervers în toate"3! La Harpe e un *méchant esprit4*-. Dar năcazul cade mai puţin pe Mar-montel, autorul nuvelelor „filosofice" şi morale: „Muşca unde putea, totdeauna ca să se

apere, nu ca să înceapă”; dar conversaţia lui e plicticoasă şi cu plăcere presintă ea versurile care-l zugrăvesc ca pe un pedant greoiu, urlător, neînţelegător pentru pictură, surd pentru musică şi rîvnind la gloria unui Racine:

Ce Marmontel, şi lent, şi lourd,
Qui ne parle pas, mais qui beugle,
Juge la peinture en aveugle
Et la musique comme un sourd.
Ce pédant à şi sotte mine
Et de ridicules bardé

1 Pp. 113, 158-9.

2 P. 262.

3 P. 129.

4 P. 244.

5 Pp. 204-5, nota.

Dit qu'îl a le secret des beaux vers de Racine: Jamais secret ne fut şi bien gardé5.

Cum aparenţa elegantă, dulceaţa suspinătoare cîş-tigă această inimă de femeie foarte femeie, şi în ce priveşte literatura, idealul ei e de Florian, paj de la cinsprezece ani, căpitan de dragoni, *écuyer* al d-nei de Lamballe, favorit al d-nei de Bourbon care-şi face o pălărie după *bergeries* ale lui, şi el îi dedică ei pe *Booz** „D. de Florian are spiritul care străbate, căci e totdeauna plin de inimă... E devotat ca o femeie... Unul din spiritele cele mai drepte (*meilleurs esprits*) şi din inimile cele mai perfecte ce cunosc”. Mai ales că i se ştiu iubirile: pentru o femeie „en puissance de mari”,, pentru fata unui arhitect orb care devine Estela, Gala-tèa lui. „La oiţele lui nu e niciun lup1/4

Sînt şi între nobili figuri frumoase: a lui Biron, descendentul celui executat supt Henric al IV-lea, care vrea ca acest necredincios faţă de rege să fie şters dintre strămoşii săi şi care răscumpără pe amiralul Rodneyr închis pentru datorii, ca ducele de Angoulême, care face o fabrică de porţelană2. Atinge delicat situaţia adoratorului fără speranţe al Măriei Antoinette, baronul de Bezenval: „i se atribuie mult credit asupra spiritului reginei”; de şi fără instrucţie, e fin şi povesteşte bine 3^

1 Pp. 116-117, 132, 194, 204, 206-7. 8 Pp. 128 şi nota 1, 212. P. 81.

4 Pp. 54, 82, 149.

Limba ei ascuţită nu cruţă ridiculele ducelui de Orléans, cu arcadele neisprăvite la Palais Royal, unde a vrut să imite piaţa Sf. Marcu şi unde se adună „cei fără treabă şi purtătorii de vprbe”, *les oisifs et les nouvellistes*. Se zice *Palais-Marchand*, *prévôt des marchands*, *Je cherche des loques à*

terre (^*locataires*) aceluia care-şi caută chiriaşi negustori. Fiul, de Chartres,, e socotit odrasla lui de Montfort, şi el zice însuşi „al vizitiului Montfort”4. Iubita, morganatica lui d'Orléans, d-na de Montesson, se rostogoleşte pe florile de crin şi pe mantie de hermină, cu papuci sparţi şi ciorapi de bumbac1. Baroneasa admiră însă averea ducelui de Pen-thièvre, care a vîndut Rambouillet regelui cu optsprezece milioane, dar îşi cercetează nesfîrşitele moşii cu case „admirabil montate şi ţinute”: eaşa de darnic de-izic: *l'aumônier2*. Şi ce copil delicios e d'Enghien la patrusprezece ani3!

Dar lumea aceasta de sus e cheltuitoare: se pot risipi 24.000 de livre pentru o Fête-Dieu4. E la discreţia cîte unui ministru conrupt ca abatele Terray, spînzurat în efigie la 1787, pe scările căruia papagalul strigă necontenit *au voleur**! E veşnic gata de încrucişat spada: un şambelan al regelui Suediei, în visită, e ucis în duel de la Marek6.

1 P. 60.

2 P. 115.

9 Pp. 186-7.

4 Pp. 69-70. - 5 P. 3H.

6 Pp. 129-30.

7 Pp. 55, 74. Închide femeile stricate, la S. Michel, p. 218.

* Pp. 163, 299. În „bosquet d'Apollon” cu d-na de Pôllgnac, p. 40.

Regele, despre care mareşalul de Richelieu spune că „iubeşte poporul”, e primit cu aplause la Operă7. Cu toată afacerea Colierului, datorită uşurătăţii lui Rohan¿ care însă, spune Alsaciana, e foarte popular în Alsacia, regina e pentru ea nevinovată, sacră (la Strasbourg se bat *louis* cu inscripţie insultătoare)8. Mecanismul pre-sintării la Curte îl cunoaştem: se cer titluri din 1399, grade de favoare se cuprind în formulele: *par ordre*, *par grâce*, *dans les carrosses*, *honneurs du Louvre*, *cousins du roi*, *tabouret*. E onoare supremă întrarea cm patru cai, cu imperiala de catifea roşie, cu galerie aurită, sărutarea de rege, dreptul de a se drapa. Cînd apari înaintea Suveranei, trebuie să dai cu piciorul în coada rochiei, să faci cele trei reverenţe, să scoţi mănuşa, să simulezi sărutarea rochiei. Regele sărută pe ducese şi pe soţiile verilor1. Fetiţa lor e „froissată” dacă i se spune că e drăguţă: cum îşi permite cineva a-i recunoaşte un lucru pe care-l ştie ea, de altfel, prea bine: „Je suis charmée que vous me trouviez ainsi, mais je suis étonnée de vous l'entendre dire”2! Delfinul, în trăsurica lui cu oglinzi şi pietre scumpe, atrage priviri de simpatie. E spiritual,, senin, egal: se roagă ca Dumnezeu să-i dea şi bogăţie, dar şi înţelepciune. De şi i se recomandă a zice, nu: *je veux*, ci: *nous voulons*, e aşa de modest! Sufere pedepse pentru altul: „Eu oare trebuie să acus pe cineva?”3.

Contele de Artois, cel sturluibatec, îi pare doar un „caracter deschis şi franc”1. Reserve numai pentru cutare din mătuşile regale, bigota Madame Louise,, care nu vrea drepturi pentru protestanţi5. Ducesa de Bourbon face paturi la spita16.

1 Pp. 91-6.

2 P. 289.

3 Pp. 119-20, 122, 192-3.

4 P. 154.

8 Pp. 318-9. P. 69. 7 Pp. 82-5.

Dintre străini, Gustav al IH-lea al Suediei apare, oaspete sever, păzindu-şi strict incognitul, îmbrăcîndu-se prost, cîştigînd prin „filosofia” lui, prin îndrăzneala de a merge la *Mariage de Figaro*, piesa căutată şi temută, aplausele Parisienilor. Şi el este superstiţios şi şi-a auzit de la o prezicătoare menindu-i-se moartea apropiată7. I s'a vorbit prietenei Marii Ducese Moştenitoare de împărăteasa Ecaterina, de legăturile ei cu ambasadorul francés, de Ségur, de dorinţa de a avea lîngă dîiisa pe spiritualul principe de Ligne. Dar o interesează mai mult creşterea copiilor lui Pavel şi ai Măriei: Constantin cu valetul şi dădaca greci, ca pentru un viitor împărat bizantin, planul de a-i duce pe amîndoi în Crimeia contra voii părinţilor1. D-na de Oberkirchen a văzut pe frumoasa Valeria de Kriîdener, care va vrăji mintea Ţarului Alexandru I-iu cu misticismul ei: e fata contelui de Wittinghoff şi nepoata generalului Münnich, cel cu „ponturile” moldovene din 1738. Merge la ceaiuri ruseşti şi întîlneşte pe d-nele Oaliţin şi Qolovchin2.

Din Germania cunoaşte pe fratele lui Frederic al II-lea, prinţul Henric de Prusia, mic, urît, leneş şi spiritua13. Cu scrisoare de la marchisul de Anspach, cel care ţinuse la el atîta timp ca pe o princesa pe Mile Clairon, artista, apare Lady Craven, aceia care a cercetat şi Ţara-Românească supt Nicolae Mavrögheni şi a descris călătoria ei în Crimeia şi la noi. Divorţată de patrusprezece ani, cu şapte copii, e frumuşică, de „o intimitate delicioasă”; ea stăpîneşte aşa de mult pe marchis, că nu poate să steie trei zile fără dînsa4. O altă Englesă ciudată e bigama ducesă de Kingston, care sfîrşeşte într'o ridicula intrigă cu şarlatanul albanes Warta5.

1 Guvernanta e d-na de Lieven; pp. 161-2, 170.

2 Pp. 187-8, 209, 327-8.

3 P. 136.

4 Pp. 164-5, 202-3, 203.

5 P. 279 şi urm.

Se simte cît de puţin şi în saloanele cutreierate de eleganta tînără străină vijelia care va îneca sau împrăştia întreagă această societate? Nu

se poate zice că, sus, e o complectă nesimţire faţă de mulţimile care se vor scutura sălbatec de toţi aceşti săltători părăsiţi, în cutare iarnă grea, la Parlament, în casele bogate se fac jocuri pentru săraci. Doamne mai merg să mă-nînce la ţară, şi din snobism, pîne neagră şi ouă. Dar spiritul american pătrunde: marchisul de Chastellux îşi descrie călătoria peste Ocean1. La Tuilerii apar trupe de agitatori cu pancarte „contra Curţii, finanţei, bur-ghesiei şi clerului”2.'Prezicătorii văd sînge în negurile de viitor care se luminează puţin numai pentru dînşii *.

1 P. 325 şi urm.

2 P. 72.

3 P. 332 şi urm.

Ca şi d-na de Genlis şi această înfăţişătoare a veselului secol al XVIII-lea va pierde totul în revoluţie, închisă, ca şi soţul ei, va fi liberată numai la moartea lui Robespierre. Împărăteasa Maria îi va destăinui oribila moarte a soţului ei, dar n'o va chema la dînsa. Biata femeie părăsită de toţi va muri la 10 Iunie 1803.

D-na Campan.

Nici d-na de Genlis, legată de Casa de Orléans, nici d-na de Oberkirchen, amestecată numai în lumea din preajma Curţii, nu pot lămuri asupra teribilei tragedii care s'a mîntuit cu decapitarea a patru din membrii Casei de Franţa şi cu moartea în părăsire şi degenerare a copilului „Ludovic al XVII-lea”.

Pentru a şti ce s'a petrecut mai ales în micuţul cap al Mariei-Antoinette, în zilele cînd ninsoarea nenorocirilor a luat locul pudrei recepţiilor şi balurilor, trebuie întrebată prietena care i-a stat aşa de aproape pană în ziua cînd coroana Sfîntului Ludovic a lunecat de pe biata căpăţînă mare şi grasă a nenorocitului Ludovic al XVI-lea.

^Primită la Versailles la cinsprezece ani, reţinută ca lectriţă la cele trei bătrîne uitate de Dumnezeu care erau fetele semi-polone ale lui Ludovic ^1 XV-lea, pentru \ a fi măritată cu fiul secretarului regal Campan, d-ra Genest n'aducea cu dînsa un trecut ca al celor două doamne care au fost înfăţişate mai sus. Ceia ce interesează aici la femeia care mai tărzhi numai se va ocupa de chestii de educaţie, fiind numită supt Napoleon directoare a şcolii pentru fetele şi surorile membrilor Legiunii de onoare şi ajungând astfel a scrie cunoscuta carte *L'éducation des femmes* *, sînt ştirile pe care le poate da despre atîta lume care i-a trecut supt ochi ori pe care a văzut-o şi în ceasurile cînd alţi ochi nu se opriau asupra feţei lor contractate de durere.

L-a văzut pe Ludovic al XV-lea, cel calificat de decăzut şi putred. Şi aici impresia e favorabilă: „mers uşor (*démarche aisée*) şi nobil; îşi purta capul cu multă demnitate; privirea lui, fără a fi severă, era imposantă”; foarte politicos cu oricine. Dar, cît se poate, nu face nimic. Administraţia, finanţele, diplomaţia, războiul privesc pe miniştri. Îl auzi zicînd: „ei au vrut aşa; ei au crezut că era mai bine aşa”. Are pasiunea retragerii şi voluptatea vulgarităţii; ceva din *laisser aller* a soţiei moarte pare a fi trecut asupra lui. Nu doreşte nimic mai mult decît „să separe pe Ludovic de Bourbon de regele Franciei”. Plăcerea-i e în vînătoare, în „micile călătorii”

– *les petits voyages* -, la Compiègne, la Fontainebleau, 'a Choisy. Se anunţă adesea „Le roi ne fait rien aujourd'hui”. Stă acasă, *le débotté du roi* -, deschide cu îngrijire ouăle, face cafea. Societatea i-o ţin fetele: Adelaida, cu care fierbe cafeaua, infirma Louise-Victoire,

– pentru el Loque, Chiffe, Graille, Coche -, crescute la mănăstire, ceia ce nu le împiedecă de a şti, pe lîngă italiană, englesă, matematică, şi ceasornicăria, cîn-tarea din cornul de vînătoare şi menuetul, asupra colorii căruia discută cu pasiune.

1 V. Jufes Flammermont, *Les Mémoires de Madame de Campan*, Paria 1889.

Crescut de abatele de Radonvilliers, care-l învaţă bine englezeşte - de poate traduce pe Milton -, istorie şi geografie - face hărţi -, nepotul de fiu, al şasespre-zecelea Ludovic, e greoiu în mers, melancolic la faţă, buhos, cu glas neplăcut, discordant, neglijat, aplicat la grosolănii, pană la aceia că trimite unei „filosoafe” un. vas de noapte cu, în fund, portretul lui Franklin, darnic în *coups de boutoir*, meticulos, cu ceas fix de culcare şi despreţ pentru petreceri (o singură dată l-au tîrît la bal mascat), preferind paiaţii. Dar judecă teatru, e pasionat de Molière şi socoate *Le Mariage de Figaro* ca fiind uri fel de *concetto*. Are aptitudini de mecanic şi zidar, şi-i place vînătoarea. De Maria-Antoinetta, sfătuit de Vau-guyon, guvernorül său, ar fi vrut să se despartă; a apărut apoi la braţ cu dînsa, şi la urmă s'a isolât pentru exerciţiile lui violente. Dar e milos şi binefăcător: cînd la nuntă se întîmplă o nenorocire în public, el împarte familiilor victimelor venitul lui pe un an; cînd se naşte Delfinul, dă de bucurie mîna oricui.

Maria-Antoinetta însăşi vine la cinsprezece ani din Viena ei, unde mama n'a avut voie să-şi educe copiii, dar li impune áspru o viaţă une ori teribilă (arhiducesa Iosefa e silită a-şi face rugăciunea unde murise de vărsat soţia lui Iosif al H-lea). De acolo păstrează iubirea pentru pîniţile de acasă, amintirea unei vieţi patriarcale, cu ducele de Lorena cerînd în biserică, cu pălăria întinsă. Ştie italieneşte de la poetul în vogă, Metastasio, franţuzeşte de la abatele Vermond, foarte influent; face

traduceri din poeţi, dar nu din cei germani, căci se preface a nu cunoaşte limba; descifrează musică; însă „niciodată n'a fost princesa care să fi avut o silă aşa de hotărîtă pentru toate lecturile seriosşe”.

A fost luată de Ludovic prin procuraţie, Louis de Rohan, un fanfaron de lux, ţinînd locul princiarului soţ-l s'a dat o severă” damă de onoare, contesa de Noailles, căreia i se spune Madame l'Étiquette. A venit speriată de forme şi stîngace, şi a găsit la Curte pe „dama foarte uşuratecă” în tovărăşia căreia trăia socrul, mar-chisa de Pompadour. Soţul nu-i poartă grija şi, copilăroasă cum era, cu toată imperiala ei mîndrie habs-burgică, s'a surprins cîntînd cu Garat. Merge la balul mascat al Operei cu cei doi fraţi ai regelui şi găseşte că e amusant să fie în trăsură de stradă1.

Dar e relativ bine crescută şi o jigneşte nesimţirea bărbatului ei; îi place simplicitatea: caută lumea de la ţară, mieluşeii cîmpului, ca şi locuinţile umile de lucrători. Se îngrijeşte de bolnavi, de răniţi, iea să crească un copil pe care erau să-l calce caii. Cînd se va şti regină, va scoate sincerul strigăt de spaimă: „Doamne, călăuzeşte-ne, ocroteşte-ne; ajungem prea tineri a guverna”.

Ludovic al XV-lea a distrus toate formele, şi cele mai neapărate, şi cele mai respectabile. Ce mai e acum un rege şi o regină! La Versailles, cînd Maria-Antoinetta „întră în salonul ei, femeile nu părăsesc pianul şi nu încetează lucrul la tapiţerie, bărbaţii nu suspendă nici partida de biliard, nici cea de trictrac”. Cînd se joacă la Palat comedie, vin atîţia, şi, cînd nişte ofiţeri sînt refusaţi, se pot supăra; lumea rîde de joc: „royalement mal joué”. La Marly, „seara, pentru a fi admis la jocul de cărţi al reginei, era de-ajuns pentru orice om bine îmbrăcat să i se spuie numele şi să fie presintat de un ofiţer al Curţii uşierului salonului de joc”; femeile nepresintate priviau din balcoane. Unele doamne jucau pe bani în numele bărbaţilor cari li plătiau. „Oamenii bogaţi şi marii jucători din Paris nu lipsiau o singură seară din salonul de la Marly, şi sumele pierdute sau cîştigate erau totdeauna foarte însemnate.” Vin şi de aceia cari nu pot apărea făţiş sau, cum se zicea: *en polisson*; între alţii, bancheri, ofiţeri în retragere.

1 C'est moi en fiacre: n'est-ce pas plaisant?

În politică, regina se va amesteca mai tărziu numai, după moartea lui Maurepas şi a lui Vergennes şi retragerea lui Calonne, ea aducînd pe Loménie. A avut şi faţă de Adunarea din 1789 ideia ei: să ţie şedinţele la patruzecrpănă la şaizeci de leghi de Paris.

Între fraţii regelui, cel mai mare, contele de Provence, cu mai multă demnitate decît fratele său încoronat, dar desagreabil la văzut prin proporţiile căpătate de tînăr, e un literat, care face şi r£spîndeşte versuri şi

cunoaşte clasicii. Vioiu, simpatic, elegant, plin de spirit e al doilea, contele de Artois, care se bate în duel cu ducele de Bourbon. Soţiile lor, Savoiarde, n'au calităţile lor: a celui d'intăiu, Clotilda, „gros Madame”, are doar ochi frumoşi, cealaltă e mică şi cu nas mare, ambele însă insignificante; regina stă bucuros cu dînsele. În schimb, Monsieur dă o petrecere fără păreche Mariei-Antoinettei, cu „toate femeile plăcute din Paris”, represintînd, în „boschetele Armidei”, ciclul lui Carol-cel-Mare, cu balete conduse de Vestris, de Picq, maestrul de danţ al Curţii Rusiei, cu jute înviate* din evul mediu:; *course à la tête noire*, *à la lance*. Dulcea soră a regelui se ţine totdeauna la o parte.

Dintre colaterali, Orléansii, stînd la Paris, măgulesc demagogic populaţia: foarte tînărul duce, rău crescut, va face ca, la 4 Maiu 1789, să se strige în faţa reginei: „Vive le duc”. Ei visează de o nouă dinastie...

Cîteva tipuri de curteni, ici şi colo. Curiosul cavaler de Éon, femeie sau bărbat, lector al princesei Elisabeta, căruia bătrînul rege-i impune a se îmbrăca femeieşte; Rohan, care sperie Viena cu luxul său, oprind la Viena spre marele scandal al populaţiei o procesiune pentru ca să treacă el în haină de vînătoare; ridiculul şi lamentabilul Castelan, *Vamoureux de la reine9* care se ţine ca umbra de dînsa; alt candidat la inima ei, Besenval, care laudă munţii Sviţerei sale şi, la un moment dat, se aruncă prosteşte la picioarele princesei adorate.

Miniştrii: Maurepas, cu care se începe domnia, Aiguillon, prietenul ultimei ţiitoare a lui Ludovic al XV-lea, Madame du Barry, Vergennes, Terray, Maupeou, Ségür, voit de regină, Calonne, numit contra ei, St. Qermain, care desfiinţează Casa militară, afară de o sută de jandarmi şi chevau-légers, reformaţi şi ei de. rege la 1787.. Şi femeile: Cahonette de Villers, care se presintă ca favorită şi la care se află scrisori falsificate, contesa Jules de Polignac, de care e ca amorezată regina; tinerica princesa de Lamballe, un fel de fiică adoptivă a ducelui de Penthièvre, din care regina face supra-inten-denta ei.

1 Elle est bien étourdie votre jeune reine, mais heureusement célá ne voua déplaît pas trop à vous autres'Français.

Şi aici portretele Suveranilor şi prinţilor, oaspeţilor străini sau menţiuni privitoare la dînşii. Ecaterina a H-a, care scrie Mariei-Antoinettei: „Regii trebuie să-şi urmeze calea fără să li pese de strigătele poporului, cum luna trece înainte fără a fi oprită de lătratul cînilor”; „contele Nordului”, Moştenitorul rusesc Pavel, care se plînge că teribila lui mamă nu-i permite a-şi ţinea nici cîni. Englesii, foarte bine primiţi, ca fiind la modă, şi de regină, după pacea americană. Arhiducele Max, care vrea să vadă pe Buffon. Mai ales Iosif al H-lea, fratele.reginei, care stă la

„circiumă”, adecă la otel, Versailles părîndu-i prea mare şi cu prea: mulţi „*polissons*”, întrebuinţează expresii „ciudate” (*choses spectaculeuses*), îşi bate joc de etichetă, mustră pe regalul cumnat că nu-şi.cunoaşte Parisul, Franţa, pe soră că nu ceteşte ce semnează, că se văpseşte (*mettez du roage en furie*, *comme madame*),. că e zvăpăiatăl, care rîde de curţile din Neapole, Parma şi chiar Viena, care critică pe miniştrii francesi şi.se plînge pă nu află-tratate de finanţe şi administraţie. Pe Voltaire însă nu vrea să-l Vadă: „ca Suveran, se foloseşte de ideile sectei, dar-nu vrea să între în ea”. Candidat la mîna Elisabetei, nu găseşte un cuvînt să-ispuie., La Operă e-presintat cu sila de rşginăy dar glumii îi place pentru, ciudăţenia şi bunătatea luj, pentrusimplicitatea lui aţectată,...

Distracţie multă nu e la această Curte pe care o vedem aşa de strălucitoare. Se mulţămiau cu puţin, cu biete prostii de salon. „Cîntecul nou, gluma (*le bon mot*) zilei, micile anecdote scandaloase (*le bel esprit*) erau izgonite... Afară de rege, plăcerea singură ocupa această familie tînără. Se joacă jocuri stupide, de copiii mari cari nu ştiu de ce să se apuce: *la guerre-pampan*, *le desempalivos*, anijoaca (*le colin-maillard*). Regina însăşi zbucneşte în rîsuri prosteşti, care jignesc. Se dau parodii cu actori de la Operă şi dănţuitoare, *garden parues*, la modă. Se chiamă Parny, poetul elegantelor, pentru rari lecturi teatrale. Regina, fiind însărcinată, organisează concerte pe terasă noaptea şi pe întunerec se face curte. Cînd şi cînd la St. Cloud, unde e palatul *de par la reine*, la Marly, cu pavilioanele lui, intre care al Soarelui. În genere, „nici-o demnitate; cît despre veselie, nici vorbă.” Eticheta însăşi se pierde: regina nu păstrează, licenţiind femeile, decît trei valeţi.

Şi totuşi Maria-Antoinetta a făcut să se publice Metastasio, contele de Provence chiar Tasso. Din cînd în cînd se caută la Paris, unde acum e centrul întregii vieţi -: şi ce e Revoluţia francesa decît revanşa Parisului asupra trufaşului Versailles? -, plăceri de un ordin superior. Alături de bufonii aduşi pentru regină, rămas acelaşi copil alintat, Glück, Puccini, Orétry. Se joacă *Armida*.

„Poporul” nu arată nici-o duşmănie acestor uşurateci z;beguiţi, cari-şi pierd vremea, aşteptînd să-şi piardă capul. Lumea se strînge Ja grilele pavilionului la Muette în primele timpuri după suirea pe tron: oricine poate vedea cum mănîncă familia regală; de aceia, ca şi la teatr{u, aplaudă. La încoronare,, regele merge prin mulţime şi se ştie că, primind coroana pe frunte, a ştiut să spuie că-l supără (*elle me gêne*). La naşterea Delfinului, lumea se săruta pe străzi. Ca în evul mediu vin să aducă omagiile lor breslele - şi cioclii, - cinzeci de „dame de la hale”, conduse de una în mătasă neagră, unele şi cu diamante, cetindu-se de pe un evantaliu un

discurs făcut de La Harpe. „Poporului îi plăcea să vadă trupa Suveranilor lui şi a unei Curţi strălucitoare defilînd supt arbori.”

Duşmănia e la Curte. Acolo fierbe fronda. Toată lumea vechii monarhii pîrăşte, inventează, aţîţă. De ce nu e vinovată biata străină adusă de lipsa ei de noroc în această mîndră ţară pe care de fapt o iubeşte, cu care s'a confundat? Pentru luxul cu M-lle Bertin, pentru noile coafuri enorme, pentru clădirea „vienesă” a Micului Trianon. Şi ceata criticilor desfrînaţi cîntă:

Petite reine de vingt ans,
Vous qui traitez şi mal les gens,
Vous repasserez la barrière.

Afacerea Colierului e diabolica răsbunare a ofensaţilor şi refusaţilor. Regele va fi, pentru nobili, îndată ce încep mişcările, *le soliveau*, *le béat*, *le pauvre homme*. Iar în acest timp Parisul aclamă pe revoluţionarul american Franklin, care trece cu plete lungi nepudrate, în costumul lui de „cultivator american”; i se pun pe cap cununi de lauri, portretul i se vinde pe stradă, femeile şi-l smulg şi-l sărută.

Cînd Adunarea de la Versailles îşi iea caracterul „naţional”, *ceia ce înseamnă revoluţia întreagă*, d-na Campan, care e acolo, lîngă regină, arată firele ţesute contra Suveranilor. Delegaţilor li s'a spus că regele e un Gargantua şi că regina risipeşte pe lux averea terii, că la Micul Trianon e o cameră cu diamante' şi coloane de safire şi rubine, pe care vor neapărat Vo vadă, mai tărziu că regele a minat sala Adunării. Ducele de Orléans plăteşte agenţi ai ambiţiei sale: St. Huruge, care a fost la Bastilia. În Octombre, între *poissardele* care vreau pe regele la Paris sînt persoane care-şi ascund faţa şi ştiu perfect tot ce e la Versailles. Foulon a denunţat în scris aceste uneltiri.

De la început, defecţiunea e generală. O întreagă clasă părăseşte pe rege, crezînd nebuneşte, nu că se poate salva în revoluţie, dar că revoluţia, pe care de fapt ea a pregătit-o, e *a ei*. Cînd se discuta, la jumă. tatea lui Iulie, după luarea Bastiliei, dacă regele să' vie la Paris ori să meargă cu oastea şi regina ardea hîrtiile ei, trupele pleacă, artileria ameninţă a-şi întoarce gurile contra palatului. Abia cu doisprezece *gardes da corps* şi „garda burghejsă” din Versailles porneşte Ludovic spre ceia ce nu mai e capitala, ci poate şi închisoarea lui. Cînd s'a format de ambiţia lui Lafayette, întorsul din America, „Americanul”- în Octombre, cînd se strigă la Versailles *Vive le roi*, un deputat întreabă: „Ce-ar zice America?”-, garda naţionala, musicanţii, servitorii regelui ajung locotenenţi şi căpitani. Gardele francese trec la revoluţie, grenadirii de la Versailles, singura trupă rămasă, se duc noaptea.

Pentru a nu rămînea fără pază, regele chiamă regimentul de Flandra. Trupă neinfectată, ea fraternisează cu puţinii *gardes de corps*. De aici serbarea regalistă a cocardelor albe. Familia regală se hotărîse să nu vie: de Luxembourg o aduce cu sila.

În zilele din Octombre regele plecase la Meudon, regina era în grădina Trianonului. Miniştrii, St.-Priest, Cubières, readuc pe Ludovic, cînd aud că femeile din Paris vin în „deputăţie". Lafayette asigură că se poate dormi liniştit, de şi grilele fuseseră forţate. Nu se mai urmează sfatul lui St.-Priest de a fugi la Rambouillet; îndată trenurile sînt oprite. Regina se culcă la două din noapte, după ce cursese sîngele cîtorva gărzi; la patru se trezeşte cu palatul năvălit. Femeile aveau pestelcile gata, pentru „maţele reginei"; *pas d'enfants*, *ă Paris*, i se strigă cînd apare cu copiii.

Armata s'a evaporat; Curtea nu mai există, cînd în cunoscutul teribil alaiu Ludovic e cîştigat de Parisul care, după un secol, îşi răsbună asupra capitalei de iso-lare, care l-a sfidat. *Acum*, *aceiaşi nobilime*, *care n'a putut apăra*, *compromite*.

Regina a refusât ducelui de Luynes să fugă; ea e contra emigraţilor, a căror plecare o simte ca o jignire, o prevede ca o primejdie, preferind a negocia cu străinătatea; din partea lor, emigraţii, cari nu mai vor pe regele, a cărui laşitate o proclamă, dar nu o văd pe a lor, atacă pe aceia care niciodată nu s'a apropiat de inima lor. Mirabeau1 va ajunge un consilier al Coroanei. La Paris, unde prînzul se face în public şi nu mai e concert la Curte, iar la teatru se merge numai după primirea Constituţiei, de două ori pe săptămînă, e recepţie, d-na de Lamballe făcînd onorurile. Se demonstrează contra tricolorului, impus, purtînd crini la pălărie, crini la centură, noduri de panglici albe la cap. Aşa şi la teatru, unde parterul protestă. La mese se spune că regele nu e liber şi că aceasta nu va ţinea mult; valeţii, cîştigaţi de Revoluţie, ascultă şi raportează.

Îndată (în toamna lui 1790) *trei Francii îşi stau jaţă în faţă*. Emigraţii se înmulţesc: pleacă mai toată nobilimea din Auvergne. E o „frenesie". Ofiţerii se duc: 1.9,00 dintr'o dată. Numărul total al desertorilor e de peste 10.000.

1 Pentru cererea lui de ambasadă la Constantinopol, p. 186.

În acest timp Parisul se sperie de coaliţia care se găteşte. Ministrul de Război e înfăţişat de ziare ca trădător; se bănuieşte calitatea armelor; se denunţă presenta regimentelor străine, mai ales germane, la graniţa de Est, cumpărarea celorlalte de „lista civilă". Preoţii cari nu vor să jure sînt trataţi de „briganzi în sutană". Nu e pîne. Contra nobilului primar Bailly se. strigă: *à la lanterne*.

A treia Franţă se zbuciumă în tristele Tuilerii părăsite, în zădar regele stăruie de emigraţi: ei îi răspund cu ironii. Princesa Elisabeta e cu dînşii. Regina strigă: „Cain, Cain, vom muri”. „Dacă emigraţii”, spune Maria-Antoinetta, „reuşesc, vor face mult timp legea... Ar fi să contractăm faţă de dînşii o prea mare obligaţie dacă li-am datora coroana V „Casa noastră”, înseamnă d-na Campan, „e un infern; nu e chip de a-şi vorbi sau ar trebui să ne certăm”. O bestie, Rotondo, încearcă să ucidă pe regina, căreia i se vor face manifestaţii amicale supt fereşti.

Martini atîtor trădări şi ai propriei lor *spensieratezza* ar putea să fugă: n'o fac, La St.-Cloud regele iese fără gărzi, doar cu un aghiotant al lui Lafayette, care păzeşte din ordin pe Maiestatea Sa constituţională. Ecuieri şi paji, cari se pot întrebuinţa, sînt cu el. Doi alţi aghiotanţi merg cu regina şi cu Delfinul. Cîte cinci ceasuri durează primblarea. Nenorociţii rămîn, dar la începutul lui 1791 mătuşile pleacă din Bellevue pentru Roma.

La Anul Nou din acest an Parisul îşi bate joc de victimele lui. Música gărzii îi cîntă lui Ludovic cuplete de glumă:

Mais nos créanciers sont payés: *C'est ce qui nous console*.

Cadoul Delfinului e din piatra Bastiliei, „ca să înveţe care e puterea poporului”. Lafayette, de fapt încă stă-pînul oraşului, e socotit culpabil. Femeile pe care le” păstrează Curtea îl tratează de „rebel şi brigand”.

1 Calonne corecta memoriile, insultătoare pentru dînsa, ale femeii care se dăduse în afacerea Colierului]ca regina, de Lamotte; p. 229.

E de mirare că Ludovic, oprit în Mart de a merge la St.-Cloud, se lasă în sfîrşit cîştigat şi încearcă fuga care se va mîntui tragicomic la Varennes? D-na Campan presintă pe regină, sigură că va ajunge la sora ei în Bruxelles-ul austriac, gătind „trusoul complect pentru ea şi pentru copii”. Spunea însă că va merge numai pană la hotare pentru a trata apoi cu Adunarea1.

Se descrie, de cineva care nu e martură, teribilul drum de întors, cu comisarii cari fac curte EliGabetei şi ieau pe genunchi, familiar, copiii. Regina încearcă o protestare: „daţi-mi copilul; e deprins cu griji şi cu un respect (*des égards*) care nu-l dispun (*le disposent peu*) la atîtea familiarităţi”.

Acasă, la Tuilerii, s'a făcut de popor despărţire: nu mai e *terre nationale*, ci *terre de Coblentz*. Regina, adusă înapoi ca arestată, e primită cu „groaznice huiduieli”. Ajunsă în apartamentul ei, ea-şi arată chinul. „Pun să-ţi scrie din baia mea, unde m'am pus ca să ajut măcar puterile fisice. Nu pot spune nimic despre starea sufletului mieu: trăiesc, şi atît 2.” Insultele din broşurile de ocasie i se strigă supt fereşti. Cine merge la capelă, aude pe soldaţii gărzii spuind: „Nu, nu ni trebuie rege: jos vetul (*le*

veto)”. Oriunde merge, paznicii o întovărăşesc. Şi cînd doarme, uşa trebuie să fie deschisă, aşa încît se apără cu patul femeii rămase lîngă dînsa. Părui va albi într'o noapte şi, trimeţînd o şuviţă d-nei de Lamballe, scrie pe biletul de întovărăşire: *blanchie par le malheur*.

1 Detalii despre prindere: primarul Sauce i-ar fi lăsat; nu)asăr de frică, soţia; pp. 328-9.

2 Je vous fais écrire de mon bain où je viens de me mettre pour soulager au moins mes forces physiques. Je ne puis rien dire sur l'état de mon âme Nous existons, voilà tout.

Primirea Constituţiei de trufaşă zădărnicie teoretică poate libera pe aceşti regali internaţi, şi Ludovic va putea să aibă satisfacţia de a vedea bombardaţi cu tunul pe Iacobini, cari cer republica (17 Iulie). Contra sfaturilor lui Montmorin şi Malouet, cari recomandă a se face reserve, ale reginei, care vede cum „dărîmă monarhia piatră de piatră”, dar după al lui Kaunitz însuşi, pentru „a împiedeca”, precum i se spune, „desordinea de a se organisa”, regele merge la Adunare în ziua de ' 14 Septembre. Află oameni aşezaţi şi acoperiţi, a căror demnitate naţională nu li permite să se ridice; de jos vorbeşte şi preşedintele, fiindcă aşa stă şi regele. El îl asigură că noul aşezămînt va fi pentru dînsul un „nou izvor de bucurii şi de sensaţii nouă”. Çu toate aclamaţiile, música, salvele, care nu-l privesc, de altfel, pe dînsul, el cade, la întors, pe scaun plîngînd. Dar, seara, va trebui să se primble cu trăsura pe străzile iluminate. Dacă i se strigă, ca răspuns la *Vive le roi* al unora: „Nu crede; trăiască naţia!”, la Operă îl răsplătesc regaliştii cu călduroase aplause, pe cînd la Théâtre Français se joacă o piesă cu alusii \ iar la „Italieni” £e aude urlînd: *Point depiaître*, *pas de reine*, şi cele două partide se încaieră.

1 Fusese *La coquette corrigée*; în loc: *La Gouvernante*.

2 Condé voise să vie la Lyon cu o mică armată, contele de Artois e contra.

8 Pitt o asigură „că nu va lăsa să piară monarhia francesa”; p. 272.

Dar, de şi se rechiamă prinţii2, noua gardă constituţională a lui Brissac păzeşte totuşi pe nişte suspecţi; Barnave, pe care, ca şi pe Duport şi Lameth, ea crede că se poate sprijini, ceteşte toate scrisorile reginei; de altfel el sfătuieşte pe Maria-Antoinetta, amintind regalitatea lui Henric al IV-lea, să nu se sprijine pe străini8, căci partidul lui vede toate greşelile făcute şi va susţinea tronul; el va merge pană la recomandarea fugii şi în curînd va fi silit însuşi să plece. Oarda constituţională va fi disolvată, comandantul trimes la Orléans şi, cînd ¿arda naţională iea paza palatului, ea tolerează ca bestii să-şi expuie goliciunea supt fereştile „monarhului constituţional”, care va sta zece zile mut de indignare.

Îndată, în Iunie, intervin chestii care ating conştiinţa lui şi-l silesc la un refus: măsurile contra preoţilor cari n'au jurat, dreptul de veto, care i se refusă. Pretextul va fi prins de Girondini, cari, înlăturaţi de la putere, vreau să revie.

Se organisează o deputăţie pentru a cere retragerea „despotului încriminat” şi pentru a planta la Tuilerii un arbore al libertăţii. Bandele hidoase apar la 20 Iunie: „emanaţia lor infecta aierul... Nu se mai văzuse ceva aşa de desgustător în Paris”. Abia cîţiva gărzi şi doisprezece deputaţi - ceilalţi vor apărea doar seara -, în palatul invadat, pot să apere pe rege, retras în adîn-citura unei fereşti, contra intenţiei de a-l asasina, prin Polonul Lazinski, pe,cînd regina în Sala Consiliului stătea palida între steagurile tricolore, cu cocarda tricoloră în păr, întinzînd ca scut pe masă pe copilul ei. Se strigă *Marie-Antoinette à la lanterne*, se cere „inima lui Ludovic al XVI-lea”, se hohoteşte de rîs la „coarnele lui”. Sfînta ei răbdare desarmează pe cutare femeie din. popor şi o face să strige: „Dar eu nu te cunoşteam, văd că e^ti foarte bună”.

Hotărîrea Mariei-Antoinettei e luată din această zi. E sigură că soţul ei va avea soarta lui Carol I-iu al Angliei - şi la aniversara Basliliei îl pune să poarte un plastron supt haină - şi că ea va fi asasinată. Scrie peste graniţă în astfel de termini desperaţi încît sora de la Bruxelles îi recomandă măsură în cuvinte şi răbdare. Cînd Lafayette revine cu petiţia celor 20.000 de concentraţi supt Paris pe cari, în mustrarea lui de ¿uget şi în sentimentul că şi asupra lui se închid apele, se declară gata a-i duce la Rouen, vechiul resentiment pentru

Octombre face pe Maria-Antoinetta să* spuie că i,mai bine să moară decît să datorească mîntuirea omului care li-a făcut mai mult rău”. D-na Campan afirmă că ea credea orbeşte în planul coaliţiei, că aştepta ziua căderii cetăţilor de graniţă: Verdun, Lille, liberarea ei într'o lună. Îi e ciudă pe rege, care nu poate reacţiona: „îi e frică de ' comandă şi se teme mai mult decît de orice să vorbească oamenilor adunaţi. A trăit copil şi veşnic neliniştit supt ochii lui Ludovic al XV-lea pană la douăzeci şi unul de ani... Cît despre mine, aş putea să lucrez şi să mă suiu pe cal, dacă ar trebui. Dar, dacă aş face aşa, ar fi să dau arme duşmanilor regelui; strigătul contra Austriei, contra dominaţiei unei femei ar fi general în Franţa şi, de altfel, aş anihila pe rege arătîndu-mă pe mine V Sufletul Mariei-Teresei se zbătea într'însa.

1 P. 297.

2 Pe cornalina bunei Elisabete e scris *oubli des offenses*, *pardon des injures*.

3 în Adunare la 1792 Vergniaud spusese regelui: „ Vous donne-t-Ziua de 10 August, cea mai nebun de sîngeroasă şi mai criminal plină de ură, va da la pămînt toate aceste planuri. Seara se bat sentinelele la poarta regelui; el inspectează garda, întovărăşit de familia sa 2. Pare, data aceasta, decis a da lupta cu Comuna, cu primarul Pétion, care şi-a gătit trupele şi a dat ordinul de atac. Aude şi *vive le roi*, dar anume tineri îi pun pumnul supt nas. Nobilii cari - în sfîrşit! - i se oferă sînt vre-o două sute de oameni rău armaţi şi de aparenţă ridicula. Garda de deputaţi ai noii Convenţii, cerută de ministrul Justiţiei, i se refusă: Departamentul, prin Roederer, îl invită în sinul Adunării, pe cînd 800 de Sviţeri, îndată invadaţi, măcelăriţi, ca şi oamenii regelui - femeilor li se strigă: *On ne tue pas les femmes*, *lève-toi*, *coquine*, *la nation te fait grâce* - pier, capul lui Mandat fiind purtat pe suliţă 3.

Regele se supune şi la această ultimă decădere. Re-gina-l mustră că poate mînca. În cele patru odăi de la Feuillants înainte de a trece la turnul Templului se ard hîrtiile din portofoliul regelui, scrisorile lui Mirabeau: un ultim gînd de fugă, nebun, mai licăreşte. Ambasadele nu mişcă; a Angliei trimete doar rufe pentru Delfin.

Din acest moment d-na Campan, care salvase o parte din hîrtiile Curţii, se desparte de aceia pe cari nimeni şi nimic nu-i mai poate salva.

elle (la na-tionj enfin le droit de sanction, une liste civile et tant de grandes prérogatives pour perdre constitutionnellement la Constitution et l'Empire?a; p. 311.

Doamna de la Roche-]aquelain

Nu în Parisul ticăloşiilor şi crimelor, spurcînd causa libertăţii, ci aiurea, în aierul liber al revoltei contra tiraniei teoriilor şi ambiţiilor, a luptat şi a suferit femeia ale carii amintiri, scrise tărziu, le înfăţişăm acuma.

Marchisa Donnisan de La Roche-Jaquelain, care declară că scrie pentru copiii ei şi în amintirea luptătorilor morţi, camarazii ei, s'a născut la 25 Octombre 1772. Tatăl (f 1784), mareşal de lagăr în Germania, şi apoi *gentilhomme d'honneur* al lui Monsieur. Mama, *dame d'atours* a Victoriei, fata lui Ludovic al XV-lea, care, împreună cu regele însuşi, o botează. Creşte la Versailles chiar pană în zilele din Octombre, cînd, strecu-rîndu-se.şi ea în trăsuri, se duce în Médoc. La 1791, ea, care fusese destinată de mult lui Lescure, vărul ei, se mărită, cu dispensă de la Roma.

Încă de atunci se formează de nobili cari n'au emigrat, cari au curajul de a susţinea pe rege, nu pentru dînşii, confederaţia din Poitou, în

care întră 30.000 de oameni, mai toţi nobili, cîştigînd şi regimentele din Rochelle şi Poitiers. Altă confederaţie - *după sistemul polon* - se formează la Lyon. Ambele au relaţii cu prinţii, cari se află în Savoia.

După Varennes, se decide emigrarea. Dar confederaţii au încă în mînă garda naţională, şi ţerani cer voie să se înarmeze. Fără a aştepta măcar răspunsul de la Turin 1, aprigii luptători trec graniţa, silind şi pe alţii să-i urmeze.

În 1792, soţii de Lescure sînt la Paris şi văd pe regină, căci presintările la rege sînt oprite. „Victorine" vede pe d-na de Lamballe, intima mamei ei, şi pe regina, care o sărută, şi-i cere, ei şi lui Lescure, să rămîie, căci ea va rămînea. Numai cînd se votează legea contra emigraţilor, Maria-Antoinetta-i lasă hotărîrea în sama propriei conştiinţi. „Dar trebuie să-şi aducă aminte că apărătorii unui tron sînt totdeauna la locul lor lîngă regele lor 2."

În Iunie ea vede mulţimea „petiţiei armate" venind spre Tuilerile cu porţile închise şi maltratînd pe gărzi. Ea semnalează starea de spirit care precede ziua de 10 August. Vioménil a sosit de la Coblentz ca să comande pe nobilii de lîngă rege; la Bordeaux sînt tulburări, la Paris un preot spune că vor scădea *assignatele* - o păreche de ghete va fi douăzeci şi doi de francL Mulţimea răspunde strigînd contra „monopolisatorilor", spărgînd geamurile şi la cutare cafegiu „aristocrat", -zvîrlind pe fereastă şi rupînd în bucăţi pe suspecţi.

Lui Ludovic al XVI-lea i s'au dat asigurări că nu va fi nimic. Montmorin, guvernator de Fontainebleau, crede că 5.000 de gărzi naţionali ajung pentru a opri mişcarea şi furtul de praf de la Arsenal; pană la 12 ale lunii garantează.

1 Mama ei întrebase pe ambasadorul austriac, Mercy, dacă e speranţă d* intervenţie, şi i s'a răspuns că Viena nu e gata şi Guvernele nu vor merge decît forţate: p. 25.

8 P. 29.

Dar noaptea se produc mişcări, se fac semne la uşi. Între doiiă şi trei sună tocsinul. Nobilii sînt opriţi de a merge la palat; cine se opune e ucis. Totuşi batalioanele secţiunilor se tem. Unul strigă: „Vin Sviţerii, sîntem pierduţi". Apoi se aude: *Vive la nation*, *vivent les sans-culot ¿es*. Se vorbeşte de *chevaliers de la dague*.

Ceia ce se petrece pe urmă, d-na de Le Roche-Ja-quelain o ştie numai din ce a putut prinde pe stradă, căci ea şi soţul s'au, adăpostit la o slugă veche în Champs Élysées, „unde' pier o mie de oameni"; aude împuşcături, vede femei, urmărite de beţivi, care strigă ajutor. Bestiile, 3.000 cu suliţi, întreabă unde sînt Tui-leriile, „ca să ucidă pe Sviţeri" şi

urlă: *Vivent les sans-culottes*! *Illuminez*! *Cassez*. *les vitres*!. Orice Sviţer întîlnit e ucis, şi. a doua zi. Barierele ard, ca şi căsărmile palatului. Louvrul e gol şi Seina pustie.

Grija cea mare e de a scăpa din oraşul pătat cu sînge. Un comisar de poliţie prieten, care e şi căpitan de secţie, procură, cu toată paza, paşapoarte false, şi pentru Henri de Le Roche-Jaquelain şi d'Autichamp, cari vor fi căpitanii cei mari ai insurecţiei.

La 25 August, soţii Lescure şi prietenii cred că pot pleca, dar trăsura e întoarsă înapoi pentru a se da co-notatele cailor, şi plebea strigă: *A la lanterne*, *à l'Abbaye*, - la închisoarea unde se pregătesc măcelurile cu sînge rece, fără de luptă. „Aristocraţii" cari fug sînt căutaţi pretutindeni. Dar, strigînd *Vive la nation*, aceştia scapă.

Îi vedem mergînd spre Orléans, printre Marsiliesi, cari caută prisonieri de ucis, şi prin rîndurile armatei, devenită insolentă. La Beaugency se cere unuia dintre fugari, Thomassin, să treacă în revistă cincizeci de voluntari. La Tours, babele care nu vreau să meargă la biserica constituţională sînt primblate pe măgari. Pretutindeni se caută bagajele.

În sfîrşit iată-i în Bocage, între ţeranii lor, şi o frumoasă descriere a regiunii e dată în acest loc.

E o ţară de veche frăţie patriarhală fără deosebire de clasă. Seniorii au cîte douăzeci, treizeci de vasali, cu cari au încheiat învoieli de *métayage*. La nunţi, la petreceri sînt împreună, ca şi la vînători; doamnele joacă la castel cu ţeranii. Se văd trecînd femei călări ori în cară cu boi, ca în podgoria noastră. Şi oraşele «se împărtăşesc la această largă solidaritate. Cînd începe revoluţia, cu toate ordinele, cu toate jafurile din *Plaine*, se păstrează în biserică jeţul seniorilor şi ei sînt aleşi ca şefi ai gardei naţionale, ca primari. Orice încercări ale jandarmilor contra ţerănimii, care cere preoţii ei, rămîn zadarnice.

Cînd după August 1792 încep măsurile mai aspre, ţeranii, cari vin înarmaţi la liturghie, atacă, întăiu la Châtillon, în strigătele de „Trăiască regele". Adevărate masacre urmează: gardele republicane se întorc cu nasuri şi urechi în geantă. Cînd se află de moartea regelui, e o jale prin sate. Un copil de douăzeci de ani se pune în fruntea răsculaţilor. Cînd apoi se mai cer sute de mii de recruţi pentru oaste, revolta se înteţeşte: răsculaţii se răpăd la tunuri şi le ieau de la „albaştri".

Îndată o parte din nobilimea locală vine în sprijinul ţeranilor, împreună cu fruntaşi din rîndurile chiar ale acestora: Cathelineau, „Sfîntul din Anjou", - cel din Poitou e Lescure, - care va ajunge generalisim, Stofflet, fost pădurar la de Maulévrier, d'Elbée, „generalul-president" de

Bonchamp, Marigny, fost veterinar, Cha-rette, fost locotenent de marină, Laroche-Jaquelain, prinţul de Talmont, fiul ducelui de la Trémoille, Tinteniac. Englesii, bucuroşi de prilej, vor apărea apoi şi ei. Un Consiliu superior se va aşeza la Châtillon, şi se vor crea garnisone permanente pe opt zile, cu cins-prezece *sous* pe zi.

În castelul d-nei de la Roche-Jaquelain, la Clisson, apar jandarmii şi voluntarii ca să aresteze un nobil, apoi pentru Lescure însuşi; Thomassin e descoperit. Marsiliesi feroci vin să prindă pe aceşti „briganzi", dar în -curînd, speriaţi, vor deserta. *Vive le roi quand même* e strigătul celor cari trag la sigur de după garduri şi cari, cu un admirabil despreţ de moarte, capturează tunurile. Prisonierii se taie cu săbiile, satelor li se dă foc; dar cu aceasta luptă nu e isprăvită. La cozile cailor biruitorii leagă epolete de ofiţeri şi cocarde tricolore, pe care prinşii trebuie să le scuipe. Ard assignatele ori fac cu ele suciuleţi, scriind pe dos: „Bun, în numele regelui".

O frénésie religioasă cuprinde pe aceşti buni oameni, cari se adună la sunetul de clopot, se sărută, se iartă. Femeile aduc provisii şi se roagă. Misionarii Sfîntului Spirit îndeamnă şi mîngîie. Un episcop de Agra, un abate Bernier sînt în mijlocul lor. Călugăriţele *de la Sagesse* caută de răniţi. Se cere numele de Vandeia în locul acelor ale noilor departamente, scutirea de taxe, steag alb, visita regelui.

În 1793 se încearcă ofensive mari: atac la Nantes- Cathelineau moare-, mers spre Paris, de şi oastea se împrăştie uşor şi, în cutare garnisoană, la Saumur, rămîn, la un moment dat, doar nouă oameni. Revoluţia îi iea foarte în serios, opunîndu-li pe un Westermann, un Kléber, întrebuinţînd soldaţi de la Maienţa, fanatici, nemiloşi. Lescure, prins, e executat.

Martura îşi vădeşte nebiruita energie în momentul cînd 80.000 de fugari nu ştiu încotro să-şi caute scăparea pçste Loira prin satele care ard. Iea pe soţul al doilea, murind, care se ya stînge într'o biată casă bretonă, unde oameni şi animale stau la un loc. În fugă se calcă în picioarele cailor morţii republicani. Totuşi hotărîrea e neînfrîntă: preoţii cîntă *Vexilla regis*, mulţimea felurită, de o ciudată înfăţişare -unul e îmbrăcat turceşte, altul ca avocat cu o pălărie de femeie-, strigă: „Trăiască regele şi d. La Rochejaquelain", „Mergem în paradis". În drum, nenorocita-şi îngroapă doi copii. Va afla că tatăl i-a fost împuşcat la Angers.

Aceasta durează pană la moartea lui Robespierre. Acum vine amnistia, şi prigonita rămîne în culcuşul ei. O destindere imediată, uimitoare, urmează. Ar părea că aceşti *Chouani* sînt ei învingători. Bonchamp, rămas în viaţă, e liberat. La Nantes -ofiţerii regalişti vin armaţi,

cu cocarde albe, în ciuda tricolorului, pe care scuipă, în loc de „briganzi”, se zice acuma „freres égarés”.

1 Grozave şthi, în aceste memorii, despre înecăiite de la Nantes, pe Gare le fac „mici burghesi* şl negustori. Condamnaţii, legaţi cîte doi, slnt minaţi în apă cu baionetele. La Angers, părechi legate pentru împuşcare. Fiul e ucis înaintea tatălui. Se împuşcă o întreagă stradă. Ţeranii sînt atraşi prin amnistie şi ucişi. D'Elbée e împuşcat pe scaun, soţia executată a doua zi.

Numai după ziua de 18 Fructidor, trecută pe lista emigraţilor, martura e silită să plece, supt ameninţare de moarte, şi trece în Spania pentru a reveni îndată. După 18 Brumar va ajunge soţia lui Louis de La Roche-Jaquelain (fratele lui, Henric, fusese împuşcat de un grenadir). Acesta va refusa toate ofertele regimului napoleonian, va participa la comitetul din Bordeaux după căderea împăratului, va pregăti revolta din Vandeia, va organisa o cavalerie de partisani, ca să'piară în 1815 acolo, în Vandeia lui *K*

Un student girondin.

Cum se reflectează evenimentele curioase, de atîtea ori zguduitoare, ale Revoluţiei francese, nu în capul politicianului interesat, de tribună sau de stradă, nici al observatorului străin, cu mai puţină pasiune, ci în acela al unui tînăr provincial care pe încetul se iniţiază la rosturile Parisului pe care le cunoscuse pană atunci numai exagerat şi caricatural prin faima ajunsă pană în liniştitul său oraş? Răspunsul îl dă cărticica pe care o întrebuinţăm aici, jurnalul studentului, naivului, apoi contagiatului de aprindere revoluţionară, în sfîrşit potolitului prin desilusie student bórdeles Edmond Géraud1.

1 Gaston Maugras, *Journal d'un étudiant pendant la Révolu-tlony* 1789-1733, Paris 1890. Cf. Lockroy, *Journal d'une bourgeoise pendant la Révolution*; Babeau, *Paris en 1789*; M-lle des Écherolles, *Une famille noble sous la Terreur*; Arburton, *Esprit public au XVJU-e siècle*.

Fiul armatorului din Bordeaux, odraslă de burghes bogat şi oarecum cărturar, vine în Decembre 1789 cu fratele John şi cu un tînăr medic pentru a face studii dé medicină. Pe drum, crescut în colegiul sau de acasă, e! ştie să spuie că, la Poitiers Alaric a fost ucis de Clo-vis(!) şi la Paris chiar compară calul lui Henric a IV-lea, potolit, cu teribilul cal al lui Ludovic al XV-lea de la

Bordeaux: între statuia parisiana a acestui rege şi cea de acasă nu stă pe gînduri. În genere, Parisul e pentru dînsul o desilusie. „Je

m'attendais à beaucoup plus.” Străzi foarte proaste. Dar cîte distracţii! Ce nu se poate vedea acolo! Teatrul de copii Beaujolais, represin-taţiile de farsă la *Délassements comiques*, danturile, la *grands Danseurs du Roi*, ale lui Vestris fiul, ale d-rei Dugazon la Teatrul Italienilor, Opera de la Porte St. Martinşi el se gîndeşte cu dor la Teatrul de acasă! -, Théâtre Français, care-l face să plîngă la „Medeia”, concertele. La barăcile de pe bulevarde vede peşti cari prezic timpul, *porc-épicul*, Chinesa care scrie cu gura şi ţese cu picioarele. Calcă la *Café-turc* şi la Wauxhall, două mode străine deosebite. Rătăceşte prin Grădina Tuileriilor, „refugiu de virtute”, prin a Luxemburgului, unde lumea, pe bănci, ceteşte. A cercetat Louvrul, de-positul Curţii (*garde-meuble*) cu armele şi giuvaierele, v bogatul Palais-Royal.

Deprins a se ruga acasă „Fiinţii Supreme”, ca orice june „filosof” care despreţuieşte „insipida carte de rugăciuni”-vcăci, după Isus, cine a mai ştiut să se roage? -, el continuă aceste usante religioase de intelectual. Ca ocupaţie de student, traduce din Horaţiu, din Tacit şi Tit-Liviu, ascultă, la Collège de France, cu douăzeci de profesori,- pe corectul poet artificial abatele Delille, pe Daubenton, dar şi oameni de ştiinţă ca Lalande şi Fourcroy, pe lîngă *lecţii despre „Contractul Socia111 al lui Rousseau*^. El ni desveleşte toate bunurile viitoare care vor emana din noua Constituţie, ni pune neîncetat supt ochi Drepturile Omului, tună cu strălucire contra întregului cler înalt, aruncă glume (*brocards*) amare şi satirice asupra călugărilor şi a Sor-bonei. Cunoaşte pe elevii Academiei de desemn, cari cer lui Lafayette şi primarului Bailly să permită a li expune busturile în sala lor. La o şcoală de spirit revoluţiunar, Liceul Nou, el întîlneşte, în 1791, ca profesori pe Foürcroy, iarăşi, şi pe criticul La Harpe, care a format pe Alexandru al Rusiei. Se duce la lecturile publice, ca şi la salonul de gravură, şi ceteşte jurnalele.

Tout rechigné, de rea dispoşiţie, acesta vede cum, la formula jurămîntului său, toţi se aşează, şi face şi el tot aşa. Propunerea lui Duport de a petrece pe şeful Statului e răspinsă şi, în loc de „Vive le roi”, se strigă „Vive le restaurateur”. De şi oraşul nu prea luminează* Ludovic e primit cald, seara, la Operă şi toate alusiile la dînsul sînt subliniate; aude poate însuşi pe Maria Antoinetta spunînd mişcată şi entusiasta: „o, ce popor bun; nu cere decît să iubească” (*Ah, le bon peuple*; *îl ne demande qu'à aimer*) *K*

1 Pp. 188-202. Cf în Jurnalul burghesei: „Chacun pense qu'îl va venir du fond des provinces des Aristide, des Fabricius, des Catons, des Cincinnatus, etc. Point de prêtres surtout, et pas de beaux esprits! Des gens vertueux, qui n'aaiment point ies richesses”.

2 P. 25.

De la început a privit chiorîş Curtea. Regina, în enormele „paniere", „nu e prea drăguţă", dar cu o frumoasă talie, un aier nobil şi maiestos; „regele, aşa şi aşa"2. Dar pe urmă, cînd, în Februar 1790, după teribilele zile din Iulie şi Octombre 1789, îl va vedea în mijlocul Adunării nedisciplinate, asupra căreia de obi-ceiu necontenit sç zbuciumă clopotul, făcînd declaraţiile lui asupra departamentelor, tînărul se va aprinde pentru „acest monarh cetăţean, atît de demn de numele de rege al Francesilor", care ţine „cuvîntarea cea ^mai nobilă, cea mai mişcătoare (*tendre*), în sfîrşit cea mai demnă de caracterul său: ce bunătate şi cît e de mişcătoare în gura unui suveran!". Mai ales că regina, care-l aşteaptă la întors, asigură public că aşa-şi va creşte fiul, după Constituţie, ca să respecte „dreapta libertate a poporului şi legile naţiei" pentru ca să audă apoi strigătele recunoscătoare: „Trăiască Regina! Trăiască familia regală, care trebuie să facă fericirea Fran-cesilor!". Ori, îndată după aceia, cînd cercetează foburgul St. Antoine, atît de bine primit încît zice: „Mă înşeală; eu sînt încă regele Francesilor l".

Vine primăvara, şi regele, bănuit că vrea să fugă, se întoarce de la. ţară, de la St. Cloud: „Restauratorul libertăţii francese s'a întors de dimineaţă la Paris ca să împace nedreptele bănuieli ce începuseră a se ridica în inima copiilor săi". Lumea se grămădia să vadă pe regină, pe delfin, pe princesa regală, pe fratele regelui şi pe Ludovic însuşi, „mîncînd cît patru"2. La Paris însă el văzuse mulţimea sfăşiind pe Favras fiindcă voise să libereze pe rege, pe cînd nişte falsificatori de bani aveau onoruri militare la groapă

Tulburările ţerăneşti începuseră; ele se continuă la oraşe, în Sud: Toulouse, Montauban. Chestii gingaşe se ridică: a secularisării averii clerului, a dreptului de pace şi războiu. Regele se presintă ca adversar al stîngii: Barnave e aplaudat vorbind contra lui. Mirabeau e considerat ca trădător pentru relaţiile cu Curtea. Mulţimea participă zgomotos la desbaten *K* Studentul nostru, beat de frase, cu icoanele antichităţii înaintea ochilor, se schimbă.

1 Pp. 42-4, 44-5.

2 P. 62.

:ţ Pp. 36, 38-9.

4 Pp. 66-73.

5 P. 75.

Decretul contra titlurilor, a statuii lui Ludovic al XIV-lea e „ce charmant petit décret". Aristocraţii sînt definiţi de el „toţi cei cari sînt contrari dorinţilor poporului". Bine fac acei cari aduc în dar familiei regale

cai răi, creioane care nu scriu, spînzurătoarea de fier, curcanii cu morcovi după chipul Maiestăţii Sale 5.

„Federările” în provincie, pentru el reservoriul de energii, îl încîntă. Se merge spre vremea lui Socrate. Toată simpatia e pentru cei cari gătesc în Cîmpul lui Marte serbătoarea Revoluţiei, cei 15.060 de lucrători cari vreau să-şi spînzure şeful, Parisienii, în număr nesfîrşit, cari lucrează în strigăte ca acestea: „Tremuraţi, aristocraţi, iată băieţii de măcelărie!”, ori cari, cînd plouă, glumesc: „Sînt lacrimile aristocraţiei” *K* îi şi numără, în.ziua cea mare à Federaţiei, cu provincialii săi, după aritmetica entusiasmului: 600.000, cu 300 de preoţi, 1.200 de musicanţi, patruzeci de tunuri şi iea parte la petreceri, la baluri, la haosul de pe străzile unde trăsurile sînt oprite -.

Din ce în ce regele apare mai negru. În Bretania teranii luptă la Vannes pentru Dumnezeu şi monarh. Mătuşele lui Ludovic se gătesc de ducă; lumea crede că vreau să iea cu dînsele şi pe Delfin şi milioanele Curţii; eroinele vărsării de sînge de la' Versailles, „damele de la Hale”, vreau să le aducă la Paris şi, de fapt, cele trei bătrîne sînt întoafse din cale. *Monsieur*, fratele mai mare al regelui, e silit, la Luxembourg, să jure că nu fuge şi să se aşeze la Tuilerii. „Nu cred”, scrie medicinistul nostru, care şi-a uitat cu totul de studii, „ca regele să fie sincer pe cărările revoluţiei”.

Totuşi, cînd regele se îmbolnăveşte, lumea-şi aduce aminte că a iubit pe bietul om şi ilumineză cînd el se însănătoşeşte. Necontenit însă frica de a se vedea părăsită, ameninţată, pedepsită, întoarsă la trecutul de care silnic' s'a desfăcut. Se vede din jurnalul acestui tînăr cum psihosa se formează şi creşte necontenit.

1 Pp. 73 şi urm., 79, 84.

2 P. 88.

Azi „cavalerii pumnalului” cu cari se înspăimîntă închipuirile; ca reacţiune, atacuri ale mulţimii la Vincennes, la Tuilerîi. Condé, emigratul, răsare ca răsbu-nător al regelui său. Bafnave şi Lameth, constituţionali, cer, impun legea contra emigraţilor.

Mirabeau s'a ppus. El continuă a fi duşmanul, „trădătorul”. Dar, cînd, în April, „moartea-l răpeşte, el *er* mi numai pentru zecile de mii de oameni cari-l petrec - se aştepta şi regele J -, pentru cei cari închid magazinele, bătute, dar şi pentru acest copil exaltat, „cel mai mare geniu al secolului său *”.

E adevărat că în cursul anului se va planta un pom al libertăţii supt fereştile lui *Louis le Bien Aimé*. Dar spiritele se aţîţă din nou din causa legii contra preoţilor cari n'au jurat noului regim. La St. Sulpice se predică împotriva lor, în strigătele de: *Jos aristocraţii*! Bula Papei e arsă, un

manechin represintîndu-l pe dînsul - în batjocură Piu devenia: Margot *la Pie* - e străbătut de pumnale. Cînd regele vrea să meargă la St. Cloud, el e oprit, în ciuda lui Bailly şi La Fayette. De la clubul Cordelierilor vine acusaţia că el ţine un preot care nu s'a supus legii.

O nouă sforţare e făcută de nenorocitul prinţ. „Nu yreau", spune el, „ca poporul şă mă considere ca aristocrat", - şi el va face deci „Paşti constituţionale". Regina va purta tricoloru12. Li ăe poate cere mai mult?

1 Pp. 108-17. Sora regelui, dulcea princesa Elisabeta, nu îm-părtăşia sentimentele familiei regale faţă de brutalul cinic: „Nu cred ca prin oameni fără principii şi fără moravuri Dumnezeu să voiască a ne mîntui".

s Pp. 127, 130, 133-4, 138-44.

Totuşi stăruinţile reginei, care-şi are corespondenţa ei în străinătate - şi cum oare sufletul ei împărătesc* supus zilnicelor jigniri, ar fi putut face altfel? - aduc fuga familiei regale spre graniţa unde aşteaptă^călăreţii credinciosului general Bouille. Studentul aude strigătele mulţimii aţîţate de Marat, care cere să se spînzure atunci, noaptea, comandantul gărzii. Vede secţiile, cluburile în permanenţă. I se spune că un „aristocrat" a deschis 1.500 de registre pentru cine, pană la 31 August, se cere cruţat de Condé, care de sigur vine. Ziarele regaliste sînt oprite. Cázales constituţionalul é ameninţat cu moartea.

Ludovic se lasă prins la Varennes; familia ca şi temperamentul lui îl fac să se supuie. „Nu-mi faceţi rău, nici mie, nici reginei", ar fi spus el. Şi iată alaiul cu care se aduce înapoi acela care nu mai e pentru tineretul nostru decît „notre gros pouvoir exécutif", omul „al cărui caracter e să nu aibă niciunul", „şeful verminei aristocratice". Zece tunuri, infanterie şi cavalerie, defi-lînd un ceas şi jumătate - *ca să dea încredere celor îngroziţi de ce vedeau că-i aşteaptă* -, şeisprezece tunuri, arestatorii, bieţi oameni de provincie, pe un car <le triumf, cărbunari cu furci, muncitori cu suliţi1.

Împrejurările redau populaţiei siguranţa şi, *cu a-ceasta*, *omenia.* Îi pare rău studentului că e aşa. „Aristocraţia supt vălul Constituţiei face zilnic progrese de mirare şi patriotismul indignat se înfurie une ori dincolo de margeni." Dar Parisienii n'au energie şi entusiasm. Mai bine să ardă şi ţara să se descentraliseze: principiul girondin. „Resturile impure ale Adunării Constituante" nu pot resista. Un veto infernal e gătit de rege contra decretului privitor la preoţi.

1 Pp. 166 şi urm., 173, 175, 179, 181. Plan de a face rege pe Delfin.

2 Pp. 241-3, 245-8. Cf. şi pp. 250-3.

La începutul anului 1792 doleanţele reîncep pe acelaşi ton: *provincia revoluţionară*, *pură*, *trebuie să înlocuiască Parisul*, *cîştigat contra libertăţii*, garda naţională degenerată, de oameni bogaţi, sbiri cu „spirit de corp",

gata a trage \,în ce numesc canalie”. „Pindarul” Isnard Oirondinul bine face că-i trăsneşte 2.

Girondinii înaintează. Înlăturare a ministrului de Răz-boiu, Narbonne; chemare înaintea Adunării a miniştrilor Bertrand şi Delessart, care va fi arestat, apoi ucis, în Septembre. Brissot, Vergniaud atacă politica regelui, un nou Carol al ÎX-lea. „Capul regelui numai e inviolabil.” La teatru se aplaudă tiradele din *Brutus*. Ofiţerului de gardă naţională care a comandat foc contra jăfuitorului unei băcănii i se smulg epoletele.

Se aude în Mart că emigraţii amenință cu ulanii; iar frică de plecarea regelui. Studentul se aprinde: nu mai e de zăbovit; măsuri răpezf; să se pedepsească toţi vinovaţii; emigraţii să fie aduşi în lanţuri; altfe', războiu oricui! Trădătorii să fie exilaţi şi, revenind, la eşafod *1* Doar tatăl însuşi, om în vrîstă, strigă, cu *Mtorsiliesa*,. dar în alt sens, contra „sîngelui impur”l.

Girondinii sînt la putere. Tinereasca furie -s'a potolit din nou. Regele are „buni consilieri”. Dumouriez pune bereta roşie - pe care pe urmă primarul Parisului şt Adunarea o vor interzice -; a vorbit la Iacobini. Robespierre, pe care-l ascultă studentul, vorbeşte „cu acea seninătate de cugetare şi acea elocvenţă a sufletului pecare n'o va imita niciodată elocvenţa academică”. Dumouriez îl ascultă, îi primeşte sfaturile, îl îmbrăţişează^ „Iată deci un ministru patriot. Deie Cerul ca nici Curtea să nu-i oprească mersu12!”

1 Pp. 254-63.

2 Pp. 264-6.

Cînd războiul cu Austria începe în Mart 1792, tină-rul e sigur de biruinţă. Pentru aceasta Francesii au virtuţile necesare şi grija libertăţii de apărat. Iar tatăl răspunde: „Niciodată un popor n'a arătat atîta devota-ment, niciodată zi n'a fost mai frumoasă la Bordeaux”,, unde „societatea Amicilor Constituţiei” dă* în mai puţin de două ceasuri 45.000 de livre, din care 30.000 în bani, îmbulzindu-se, aruncîndu-i din tribune. Un popor liber nu poate fi învins. „Prezic cu îndrăzneală că, dacă şefii noştri nu ne trădează, vom ieşi triumfători din acest războiu odios1”.

În April din acest an studentul se bucură de ciudata demonstraţie pentru Sviţerii rebeli cari fuseseră condamnaţi la treizeci de ani de galeră în 1790. Încă odată se sperie aristocraţii, cari ar fi avut de gînd să iea Altarul Patriei, Cîmpul Federaţiei şi să ucidă pe Pétion, pe Robespierre şi pe cîţiva * alţii, regele însuşi avînd intenţia de a fugi la St.-Cloud. E încîntat şi de aspectul estetic al mascaradei, cu „tablele legii”, portretele oamenilor mari, pietrele Bastiliei pe un brancard tricolor, chivotul Constituţiei, sarcofagul gărzilor naţionali ucişi din ordinul lui Bouille la Nancy, fetele cu numele soldaţilor pe steag, carul cu douăzeci de cai şi

visitiul cu boneta roşie, purtînd statuia Libertăţii. Tot atunci vede în jurul acelui altar pe Pétion „virtuosul” şi pe Robespierre ţinîndu-se de mînă şi cîntînd pe Altar, unde sînt aşezaţi două sute de musicanţi, *Veillons au salut de l'empire*, în faţa mulţimii imense („200.000”!); aici arta era represintată, căci pictura era a lui David şi música a lui Gossec2.

În această epocă eminamente festivă, vălul alb al pastoralei acoperind stropiturile de sînge, la noua biserică protestantă, Drepturile Omului erau scrise pe părete în faţa celor zece porunci, cu versuri ca acestea:

1 Pp. 267-70. 8 P. 271 şi urm.

Paix avec surveillance, Égalité sans indécence, Liberté sans licence, Voilà la véritable science,

Pe cînd la S-te Eustache preotul predica despre Libertate, Egalitate, Fraternitate, ironisînd pe rege şi biruind cu „fulgerele geniului” pe Fléchier şi Bourdalone1.

Armata pusă în fata Austriacilor fuge însă; generalul Dillon e ucis. Edmond, studentul nostru, bănuieşte trădare, „manevra infernală” a „comitetului austriac”, care a plătit pe asasini, dîndu-li şi misiunea de a ucide pe Rochambeau. Regele se amestecă, şi Curtea dă ştiri duşmanului. Speranţa e în Luckner şi poate în Lafayette, care are nevoie de reabilitare. Studentul însă e optimist: „Aceste mici desavantagii nu sînt făcute ca să alarmeze şi încă mai puţin să ne abată; nesuccesele desvoltă curagiul.” însă, faţă de „bucuria scelerată” a „aristocraţilor” - la Liceu se aşteaptă Austriecii -, ar trebui măsuri radicale: să se decimeze dragonii reginei1!

Şi furia continuă în Maiu. -Edmond vrea ca preoţii cari n'au jurat - denunţaţi şi de tatăl lui - să fie deportaţi, ca garda regală să fie suprimată. Dintre oamenii politici, Robespierre; care ar pierde terenul, e pentru dînsul un om de un „ariior-propriu insaţiabil”, de „o nevoie nebiruită de a se vorbi de el, poate chiar de a comanda”, un „nebun furios, calomniind, minţind”; numai Pétion e „Catonul secolului nostru”8.

Pp. 279-80. * Pp. 282-4. 3 Pp. 287-90, 292-7.

Tonul creşte, cu cît Girondinii sînt ameninţaţi de întorsătura atitudinii regelui, căruia i s'a disolvat în sfîrşit garda. „Grosul Capet”, care s'a certat rău cu Pétion, a fost surprins noaptea la Tuilerii, supt pretext că iea aier. Şi ce bine e că, faţă de intrigile lui Lafayette şi planurile contra cluburilor, Parisul reacţionează în sfîrşit! Se descrie defilarea celor de la St. Marceau, 6.000, înaintea Adunării, femeile cu braţul sus, copiii cu săbiile, în strigătul: „nu mai e decît un stăpîn: legea”1. N'avem descrierea zilei din Iunie, cu insultarea şi ameninţarea regelui în palatul lui.

La aniversara luării Bastiliei se aude alt strigăt: *Pétion ou la mort*; „arborele feudalităţii” arde cu coroanele, tăiate, cheile Sf. Petru, cordonul albastru, prinse de el.

Cînd se cunoaşte manifestul lui Brunswick, mişcarea contra regelui porneşte din nou. Vina se dă pe Maria Antoinetta, pe legăturile ei cu fostul ambasador austriac Merey. Bine face-Pétion că pretinde, la 3 August, răsturnarea lui Ludovic. Dar Adunarea, care a absolvit pe „trădătorul” La Fayette, e prea „slabă”2. Danton răspîndeşte zvonul că „sateliţii” regali din palat au de gînd să măcelărească poporul.

În sfîrşit lovitura pregătită de Girondinii' izgoniţi are loc. Ziua teribilă de 10 August, cu măcelărirea.Sviţe-rilor, capătă întreaga aprobare a tînărului federalist. Povesteşte mişcarea, de la două ceasuri de noapte, a „secţiilor” pregătite de atacul contra „tiranului”, „e-ixecuţiile populare” de la Tuilerii, cu capetele tăiate, cadavrele aruncate pe străzi; Ludovic i se pare că n'a arătat decît o „apatie stupidă şi feroce”, regina1 „un aier trist, dar încă mai multă neruşinare şi trufie'1:”- „Ziua de 10 August ne duce înainte cu zece àni pè căile strălucitoare ale libertăţii şi prosperităţii publice3.”

Acum va fi republica, aşa de mult dorită de un partid hrănit din amintirile unei antichităţi rău înţelese. Statuile regelui sînt decapitate, a lui Henric al IV-lea însuşi distrusă: într'un ceas bun4!

1 Pp. 297-8.

2 Pp. 313-4, 317-9.

3 Pp. 321, 329.

4 Ibid.

Dar cu aceasta nu se curăţă graniţa de duşmani.

Longwy cade. Studentul crede că prinde uneltiri regaliste în vederea ceasului deplinei înfrîngeri a patriei. În departamentele Deux-Sèvres, Morbihan, Grenoble, revolta a şi început. Era vorba de evacuarea Parisului, pe care Danton o opreşte. La 2 Septembre se anunţă că şi Verdun a căzut. Minoritatea, îngrozită, striga: „a da înapoi e a ne pierde... Trebuie speriaţi regaliştii... Trebuie săpată groapa duşmanilor noştri”. Şi astfel, pe cînd la Tuilerii erau piramidele de lumini în grădina plină de lume, se ucideau, cu mandat oficial, prisonierii din închisori, dar şi, la Châtelet, hoţii,- la Bernardini alţi hoţi, la Bicêtre săracii, moşnegii, bolnavii, chiar şi copiii, la Salpêtrière femei şi orfani. Studentul, care cere o mie de morţi pentru unul ca Montmorin, vede căruţele pline din care sîngele curge. Şi aprobă 2.

1 Pp. 342, 345, 354.

2 Pp. 357-62.

Adunarea legislativă îşi mîntuie, cu regele prisonien dar rege, lucrările. Studentul tună contra „facţiunii de-sorganisatoare a Maraţilor şi Robespierrilor”, cari cer „necontenita apologie a omului incoruptibil”. Se bucură că la deschiderea Convenţiei, de la care aşteaptă mai bine, fostul abate Grégoire declară că „regii sînt în ordinea morală ce sînt monştrii în ordinea fisică”. Şi el face procesul Iacobinilor, cari „se cred tot ca înainte de 10 August”: Marat, mai mult nebun, care, cu ai lui, e „mai vrednic de despreţ, dacă se poate, decît vechii apăsători pe cari abia i-am dărîmat”, Robespierre, plin de „amor-propriu, de îndărătnicie în opiniile greşite”, Danton, viţios, dator, dar om de Stat, suflet tare, elocvent, perspicace, de şi stăpînit de „patima urii”, Desmoulins, „fiinţă care întrece în imoralitate şi răutate şi pe Marat chiar”, stricatul fost duce de Orléans, devenit Philippe Égalité1. În loc de „domnia legilor, a concordiei, a frăţiei şi a dulcii egalităţi”, în Parisul dominat de noii tirani e numai „o gloată impusă de oameni ale căror proiecte toate tind să perpetueze anarhia, fără care ei nu sînt nimic”. Şi iată-l acusînd pe Iacobini de acel sînge a cărui vedere, cu cîteva săptămîni în urmă, îl bucurase: „oameni de pe cari picură încă sîngele pe care l-au vărsat în zilele din Septembre” 1. Ei vor alt Septembre, şi de aceia chiamă bandele la insurecţie. Sînt „sceleraţi cari respiră numai crima şi asudă asasinatul, anarhişti lacomi de pradă şi arşi de o nestinsă sete de sînge..., sectari fanatici cari, supt un nume sfînt, nu caută decît dominaţie şi interes personal... Maratiştii triumfă din toate părţile... Forţa publică e nulă, de loc organisată sau rău comandată2”. Numai lui Pétion, ales primar aproape unanim, la 15 Octombre, i se păstrează vechea simpatie.

Dar victoria de la Valmy, de la Jemmapes, răspinge-rea Prusienilor şi Austriecilor mîngîie pe întristatul, desilusionatul spectator. Se vede că Franţa se poate apăra; soldaţii au căpătat încredere. Naţia să înveţe libertatea de la Franceşi, superiori Romanilor, cari voiau „să aservească naţiile” 3.

N'avem părerea lui Edmond cu privire la asasinatuj juridic al lui Ludovic al XVI-lea. Tatăl, de la Bordeaux, „n'a dat niciun regret morţii tiranului”, dar, de spre partea lui, s'ar fi mulţămit să-l ţie la închisoare1.

1 Pp. 363-6.

2 Pp. 3:6-70. „ Pp. 372-3.

4 P. 376.

Fiii se cer, în Mart 1793, la oaste, gest mai simpatic decît toată crîncena declamaţie în curs de patru ani. „Vremea luptelor se apropie: Franţa întreagă Sare din loc ca să se arunce asupra duşmanilor ei; tot tineretul zboară la arme, şi noi singuri lîncezim într'o laşă odihnă, singuri

rămînem spectatori trîiidavi şi liniştiţi ai acestei generoase emulaţii". Tatăl se învoieşte la înrolarea ambilor: „îi dăruim patriei, oricît aceasta ar fi de greu pentru inimile noastre". Şi răspunsul lui Edmond, la 17 Mart: „Sînt în culmea dorinţilor mele şi inima mi se scaldă în bucurie... Gust nesăţios această bucurie mută care întovărăşeşte totdeauna îndeplinirea dorinţilor oneste şi generoase1".

Realitatea nu corespundea frumosului vis al acestor tineri. Trimeşi la Pirinei, studentul vede soldaţii trădaţi de un general care trece la inimic. În faţa a 14.000 de Spanioli, cu cavalerie şi o serioasă artilerie, cei 3.000 de revoluţionari armaţi se retrag, ducînd în cară cu boi răniţii, cari pier. Impresia e zdrobitoare pentru minţile aprinse: „administraţie inimică, dilapidatori rapaci... Pretutindeni crima triumfă şi legile tac"2.

1 Pp. 376-9.

t P. 332. Parisul „noroios şi puturos", teatre; Feydeau, Marais» Molie te, Variétés amusantes, du Palais, de la République, du Vaudeville, de la Montausier, Rue Richelieu; p. 356.

Din această crisă n'a mai răsărit revoluţionarul, dar omul a trăit încă mulţi ani de zile.

VI. Franklin

Doi Americani au fost marturi sau pregătitori, sfătuitori ai Revoluţiei francese, şi nimic mai mult decît însemnările lor nu e mai potrivit ca să arate marea deosebire între, o mişcare liniştită de oneşti fermieri, luptînd înainte de toate pentru dreptul lor, fie şi cu ajutorul unor teorii aprinse de usagiu general, şi între o zguduire catastrofală, produsă de snobismul revoluţionar al claselor de sus, de ignoranţa şi sărăcia celor de jos, de importarea fără critică a teoriei lui Rousseau, bună pentru o cetate ca Geneva, şi de frigurile unei psihosè de Capitală ca acelea care au chinuit, ani de zile, Parisul.

Viaţa lui Franklin e aşa de bine cunoscută, în marea ei simplicitate şi în necontenita observare de sine, în veşnica sforţare spre progres, în calda lui dorinţă de a folosi celor din jurul său şi. pană la cel din urmă om fără nici-o legătură aparentă cu dînsul. Ucenicul care învaţă o biată şcoală de gramatică, de cetire şi aritmetică, pentru ca, părăsindu-se ideia de a-l face cleric, să fie pus, la zece ani, să lucreze Jumînări şi săpun alături de tatăl său, iar la patrusprezece să înveţe tipografia, devenind, pe urma fratelui său, condamnat şi incapabil de a continua să scrie pentru public, redactorul, cetit şi discutat, recunoscut tărziu numai, al ziarului *New England Courant*, tînărul purta* din loc în loc de vîntul soartei pană ajunge să fie primit, onorat ca un prieten de un guvernator dè provincie engles, e una din rarile fiinţi în care aventura, unită cu năcazurile şi primejdiile, să

nu fi falsificat mintea şi înăcrit caracterul. La Philadelphia, Unde venise fără un ban în buzunar, ajunse unul din marii tipografi ai oraşului care se ridica răpede. Venit în Anglia la 1724 pentru afacerile lui de industriaş, găseşte acolo lucrători leneşi şi agitaţi, murdărie, desordine, un spirit de nesupunere fără ideal şi atîta conrupţie, încît un deputat în Parlament striga că nu înţelege cum colegul său nu ştie, trăind în Anglia, ce e aceia conrupţie. Îi e uşor să se impuie faţă de astfel de tovarăşi de meserie. Întors acasă, după ce-şi încercase condeiul în-tr'o broşură de polemică, reiea o activitate de luptă locală în legătură cu veşnicele rivalităţi dintre guvernator şi subordonaţii săi. Pe la jumătatea veacului era secretar al Adunării din provincia lui, pentru ca, peste puţin, odată cu inovaţii de edilitate: pompieri, pavaj, iluminat, spital, să întemeieze acea şcoală a unei asociaţii din care s'a desvoltat Universitatea din Philadelphia. Alături se face ctitor al unei Societăţi filosofice. În timpul războiului de şapte ani, care s'a purtat în mare parte acolo, el a ajutat credincios cu creditul lui, aşa de mare, armata regelui şi a sfărriiat resistenţa interesată a marilor proprietari. A luat, pană şi prin corturile din Vest, unde comandă trupe, parte activă la ostilităţi.

Revenit în Anglia la 1757 pentru afacerile interne ale Pensylvaniei, el a fost primit ca un învăţat mare şi acoperit de onoruri şi de titluri. Un nou drum în Metropolă l-a ridicat şi mai sus în ochii publicului european, care cunoştea marile lui descoperiri în fisică. Data aceasta el apăra drepturile coloniilor contra pretenţiilor unei Anglii pe cale de centralisare. La întoarcere, în

1775, el a jucat unul din principalele roluri în liberarea patriei sale.

Pentru a cîştiga Franţa, el vine pentru întăia oară acolo în 1776, socotit ca mai mult decît un Voltaire, necum un Leibnitz şi un Newton chiar, ceia ce era o mare exageraţie. Am văzut furia de admiraţie pentru dînsul care a cuprins subit lumea de sus, în căutarea unui idol, şi cît mai exotic. D-na Helvétius i-a devenit prietenă pe viaţă - şi ce mîndră era de aceasta! El a adus încheierea tratatului de alianţă cu Ludovic al XVI-lea şi participarea entusiasta a Francesilor la lupta pentru libertatea americană. Lui i se datoriră tratatele de comerţ cu Prusia şi Suedia şi chiar acela de pace cu Anglia. Încununat cu atîtea succese, se aşează pentru ultimii ani în vechea lui Philadelphie, unde moare la 17 April 1796.

Omul acesta fără studii, dar cu continuu studiu, se interesa nu numai de fisică, de electricitate, de puterea aburului (vaporul salutat de el în 1788) mai ales, şi de toate aplicaţiile ştiinţii la viaţa practică - de coperişurile de aramă, de casele sigure contra focului, de exempluca şi de producţiile terii salel, dar şi de istorie - prima descoperire a Americei de

Suedesul Kalm, pentru care citează şi cronici. Ideile lui religioase primiau pe Isus ca pe un mare reformator al sufletului omenesc, dar nu ca pe un Dumnezeu şi, la adînci bătrîneţe, omul spiritual ce era, spune: „Ştiu atîta din lumea aceasta încît aş vrea să ştiu puţintel şi ce este cealaltă. Existînd acuma, într'o formă oarecare va trebui să existăm totdeauna."

1 în Massachussetts familiile fac ceva stofe de lină groasă; nu reuşesc stofele fine şi sticla. Tot aşa la Rhode Island, Connecticut şi New-York. În Pensylvania o fabrică de pungi. În Manchester sticlă; în Maryland numai stofe englese. În Virginia un fierăstrău modest.

Preocupaţiile lui sînt însă mai ales morale. Se cunosc cele treisprezece puncte „ale algebrei morale". Critică pe episcopii englesi cari întrebuinţează curent pe „damn your souls", pe preoţii plătiţi, pe ziariştii cari nu înţeleg că sînt depositarii onoarei terii lor, pe nobilii „descendenţi", fiind pentru cei „ascendenţi", pe făcătorii de războaie cu vulturul lor, căruia-i preferă un simplu curcan. Ideile lui sînt adesea de un radicalism asămănă-tor cu cel sovietic, ba chiar cu cel curent al societăţilor de azi: funcţionarii ar trebui plătiţi cît şi muncitorii; cu cît e mai mică leafa, cu atît e mai mare onoarea, în lupta cu Anglia voise o monedă cu precepte şi scene de cruzime englese. E încredinţat că oamenii sînt în majoritate harnici; ştiinţa îi va mai scuti în viitor dea munci. El *crede* în progres.

E duşmanul vînzării negrilor, care în unele State ale Americei şi fusese înlăturată, dar Anglia înţelegea s'o păstreze.

E de sigur un patriot, un mare patriot american, chiar dacă spune de Pensylvania sa că e „dintre toate ţerile aceia în care ar preferi să moară, dar tot odată aceia în care s'ar hotărî mai puţin să trăiască". O arată munca şi jertfele mai mult decît cuvintele lui. Fiindcă acolo se vorbeşte englesa, ar dori, acum cînd limba francesa înlocuieşte pe cea latină, ca englesa să fie măcar a doua limbă universală. Speră profetic că America liberă va octoti naţiile apăsate. Ar vrea să vadă pe Washington aclamat în Europa. Se gîndeşte chiar - premergînd vremurilor - la „un plan care ar obliga naţiile să se înţeleagă pentru a-şi, lămuri neînţelegerile, fără a începe prin a se ucide între ele".

Înţelegem în ce spirit va urmări evenimentele din Europa, pe care încă la şaptezeci şi şapte de ani, în 1782, doria s;o cunoască mai bine: în Italia, în Germania, îl sperie orice tulburare, orice vărsare de sînge pe acest om care vrea pacea prin dreptate şi supt o netăgăduită autoritate morală. Îl desgustă şi-l îngrijorează desordinile din Brabant şi din Olanda; se teme că din causa Turcilor va izbucni un război general: mai bine, spune el într'o butadă, i-ar cumpăra cineva cu bani decît şă-i taie! Şi atitudinea Suediei i se pare bănuiel-nică. Laudă pe Iosif al II-lea. I-a plăcut

că Ludovic al XVI-lea a înlăturat, în 1782, incompatibilităţile protestanţilor. N'a văzut în bietul suveran despotul care ar trebui insultat şi dat jps. Cînd aude de împrejurările revoluţionare de la Paris, el scrie: „aflu că această scumpă Franţă e în prada a mari desordini; ştirea mă supără'foarte: de n'ar fi victima vre unui desastru!”. În Novembre 1789 el doreşte ca lupta din Franţa să se résolve favorabil pentru America. Revoluţia ar trebui să deie o „formă mixtă de Guvern: una fericită şi pentru rege şi pentru naţie”; din focul ei, oricum, omenirea să iasă lămurită. Dar ştirile din Paris sînt groaznice, cu capetele purtate pe suliţi. Şi quasi-octogenarul binefăcător al omenirii suspină: „de s'ar înţelege bine Drepturile Omului!”.

Din fericire nu era să vadă cel mai cumplit abus al lor.

Governor Morris

Governor Morris, financiarul american şchiop, venit în Paris pentru afaceri, care-l reţin tot atîta cît şi plăcerile, represintă un alt tip de om al Lumii Nouă - în sensul constituţional ca şi în cel geografic - decît surîzătorul, mucalitul idealist şi om practic, fisician şi filosof care e Franklin.

E întăiu un om pe care mediul parisian, de petrecere presidată şi exploatată de femei, îl cîştiga şi-l domină altfel decît pe bătrînul cugetător legătura lui cu d-na Helvétius sau cu tînăra burghesă care-i îndrepta stilul francés.

E, prin relaţiile, lui de societate, prin pasioneta pe care o cultivă şi - o plăteşte, pe care o dispută altora, dar de care une ori nu ştie cum să scape, un *om* de acolo, în adevăr de acolo, un petrecător la nivelul celorlalţi.

Născut la 3 Ianuar 1752 la Morrisania, lîngă New-York, el face studii frumoase de drept şi ajunge la 1771 attorney în ţara sa. La 1786 întemeiază prima bancă americană. Se ocupă cu vînzările de făină şi tabac, cu arendarea de terenuri l.

1 Aici şi dr. Bancroft, Paul Joncs, Franklin

Vine la Paris în ziua de 3 Februar 1789, şi nu e încîntat: oraşul îi miroase. Versailles e „imensul monument al vanităţii nebune a lui Ludovic al XIV-leaw. Societatea, cu cavalerii Sfîntului Ludovic, cari cerşesc, cu femeile care, cînd li zici: *nous verrons*, răspund: „poţi tot ce vrei”, îl desgustă de la început, dar, încetul pe încetul, se dă la brazdă, fără să se poată zice că vreodată i-a şi plăcut în adevăr, cu toată anglomania pe care o relevă.

Din condeiul corosiv al acestui spirit critic pană la cruzime avem o caricaturală şi aspră descriere a acestui mediu spre care se îndreptau plini de admiraţie ochii propriului popor.

Cu toată eleganţa, se spun vorbe urîte, se strigă tare, dar nu se aude glasul femeilor, care sînt în stare să se certe pentru o pălărie. Alături de acele *bons mots* pentru care se chinuieşte oricine - şi le nemereşte ori ba - se gustă glume ca a lui Segur, ambasador, lui Cubières, ministru, care pune luminări aprinse şi în buzunarul unui episcop: „trebuie să fie un tablou edi-ficant pentru slugile din faţă şi sătenii cari se roagă jos”. Ségur e tratat de „şnapan răufăcător” în versurile care se schimbă, pomenindu-se făţiş şi păcatele femeilor. Se va glumi şi pe socoteala crimelor de stradă ale Revoluţiei. O alergare nebună după distracţiile neghioabe pe care le cunoaştem acuma din memoriile femeieşti; căutarea de sensaţii noi; după admirarea la Operă a lui Vestris şi Gardel, la circiume cu *dîner à la matelote*, primblări pe Seina. „Sînt”, spune el, de la început, „extenuat de petreceri”, încă înainte de a avea pe doamna omagiilor sale, care-şi împarte favorurile cu un înalt cleric, pe cînd bărbatul cere mici îndatoriri. Totul însă cu grija efectului. Înaintea bărbaţilor, femeile se desbracă pană la cămaşă, dar cu precauţie „să ceară permisiunea de a-şi face toaleta”; şi schimbarea cămăşii se face cu „decenţă”.

„Cum e indispus”, spune el de iubita sa măritată şi disputată, „îşi ia baia şi, fiind în baie, tri mete să mă chëme. E un ciudat loc pentru a primi visite, dar laptele e amestecat cu apa, ceia ce o face opacă. Îmi spune că aşa e obiceiul, să se primească în baie, presupun, căci altfel sînt ultima persoană căreia i-ar fi permis1.”

Şi el, care vede că la Curte - şi în saloane - n'are loc cine „nu e decît un om”, se simte jenat cînd trebuie să facă şi el pe *bel esprit*. „Nu sînt destul de briliant pentru a lua parte la conversaţie: cele cîteva observaţii pe care le fac sînt mai juste decît elegante; deci nu pot amusa2.”

Fac politică, toate, şi pentru aplausele mulţimii, pe care le cumpără, dar le are - şi Madame Adélaïde, indignată, spune de să se audă: „indignes Français” - ducesa de Orléans, care ar face nu ştiu ce. Se discută aprins, în 1789, alegerile. D-na de Staël începe a juca un rol şi, masculină, cum e, o prinde. „Se bucură de o putere aproape nemărgenită, nu fără a simţi o extremă plăcere”, dar, adaugă el, „poate nu totdeauna pentru cel mai mare bine al comunităţii8.”

De cum a venit în mijlocul crisei, pe care el singur a judecat-o de la început în toată întinderea şi adînci-mea ei, în tot sensul ei tragic, fără ilusii de optimism sentimental şi visări de mileniu fericit, privirea i se îndreaptă spre rëge.

1 P. 133.

2 P. 123.

3 P. 14.

4 Ibid. „11 a déjà tout rendu à discrétion”. Totuşi atunci erau 10.000 de soldaţi lîngă Paris, garda sviţeră şi cea francesa în oraş, 6.000 din *maréchaussée*. Dar soldaţii ajung a cere serviciul de trei luni; pp. 16, 19-20. Încă din Maiu-Iunie ei nu mai ascultă. Nar-bonne crede în războiul civil şi pleacă la regiment; pp. 52, 55. În Malu, Bezenval, cu Sviţeri şi tunuri, poate împrăştia mulţimea de 15.0J0, între cari 3.000 gata de luptă, cu beţe şi pietre, p. 25.

Încă din April 1789 a înţeles totul: el a capitulat4.

Legat de Necker, pe care nu-l vrea, dé acest greoiu vanitos, cu aier de contuar, care oriçînd pare a zice: „mă vedeţi, *eu* sînt”, el se lasă tîrît, cu sîngele lui polon şi saxon, de evenimente. N'are, de altfel, pe cine se sprijini: „Curtea e peste măsură de slabă, iar moravurile sînt aşa deconrupte încît nu va putea să resiste Ja o opositie bine organisată”. El însuşi, mişcat pană la lacrimi, îl vede, la deschiderea Adunării, mîndru de discursul pe care-l ceteşte, precedînd răul accent al pomposului Necker. De a doua zi deputaţii, cari l-au aplaudat, merg să vadă Trianonul, ca templul scandalos al luxului reginei. În Iunie încă Americanului îi place a crede îiitr'un rest de autoritate regală; ar fi posibil ce se spune: ca regele să cheme un consilier special pentru a judeca pretenţiile stării a treia, dar „frica« mortală” a lui îl împiedecă. Va ceda înaintea mulţimii, care în strigăte îl aduce pe izgonitul Necker. Timid, se lasă tîrît mai departe. Nu va îndrăzni să-şi mute tiranii, „stăpînii naţiei”, la Soissons, Noyon sau Compiègne.

Îl vede, după luarea Bastiliei, mergînd la adunare, dăruindu-se ei, ca unul care e „strîns de iubirea poporului” (*pressé par l'amour du peuple*). Asistă la intrarea lui la Paris, caleaşca pătrunzînd cu greu prin mulţimea care vedea cum i se răsplăteşte sălbătăcia. Şase rînduri de miliţie preced Adunarea, care înaintează în <lesordine. După dînsa garda regală călare, unii *gardes du corps* şi toată suita cu cocardele roşu şi albastru, în aşteptarea tricolorului sau cu înlăturarea voită a albului regal. Şi regele are aceiaşi cocardă. Garda naţională aşteaptă. „Poporul” urlă de bucurie că s'a zădărnicit „complotul contra libertăţii” (încă de atunci fiecare vede numai „comploturi” care-l ameninţă). „Cortegiu magnific.” Dar insultele încep contra regelui supus: Americanul ar vrea o lege contra celor cari insultă pe încă netăgăduitul şef al Franciei. În Septembre următor, lumea începe a se teme de fuga lui Ludovic.

Peste cîteva săptămîni, Morris, care credea că, dacă regimentul de Flandra rămîne credincios, regele ar putea să bată năvala furioasă a femeilor la Versailles, îi vede, fără a fi luptat, întrînd a doua oară în Paris: e demn şi calm.

După fuga de la Varennes, atitudinea observatorului străin, care nu era atunci în Paris, se schimbă. I se pare aproape imposibil a se salva „şi monarhia şi monarhul”; ar fi necesară o regenţă, de care Pétion i-ar fi spus un cuvînt princesei Elisabeta. Dar îşi dă sama că „va fi nevoie a se păstra nenorocitul pe care l-a dat Dumnezeu”. Şi-i vine în minte ce-a auzit în cercul femeilor clevetitoare ale Curţi: ca tînăr, frica lui de pisici, ne-creşterea - scuipă în mînă-, purtarea brutală cu regina, pe care pe atunci ar fi lovit-o şi Ludovic al XV-leavl-ar fi arestat patru zile. „Nu e de mirare că un dobitoc ca ăsta să fie detronat1.”

Ce se întîmplă pe urmă nu e însemnat în ziarul lui Morris, care va fi la 1793 la St. Port lîngă Melun, se va întoarce un moment la Paris în August 1794 şi se va întoarce peste patru ani în America, unde moare în 1816.

De regină vorbeşte despreţuitor: are amanţi, dar nu ţine la dînşii2.

1 P. 247.

2 Pp. 92, 112.

Stăpînul aparent al Franciei, din momentul cînd i s'ait răpit regelui, în virtutea Maiestăţii Sale Teoria, toate drepturile, e Lafayette, „American” şi el, cu care Americanul are strînse legături. Nimeni poaté n'a cîntărit mai sigur acest uşor cap de veşnic tînăr pentru o inimă plină de entusiasmul la modă. Încă de la început Lafayette i-a spus că vrea republica, dar, în conversaţia cu Morris, recunoaşte că „o revoluţie ar ocasiona mult rău, fără a putea produce cel mai mic bine”1.

După întăia venire a regelui la Paris, el se laudă că are 100.000 de oameni supt ordinele lui. „Ar fi putut face pe rege prisonier, dar n'a vrut”, căci doreşte „viată privată”. Şi condamnarea din partea celui care-l ascultă vine, nemiloasă: de fapt, din ambiţie a devenit el amorezat de libertate.

În Septembre, după ce steagurile soldaţilor sînt bine-cuvîntate la biserică, el trimete trupe la Versailles „pentru a activa decisiile Statelor-generale”. Dar disciplina începe a slăbi, autoritatea lui, pe încetul, se consumă fată de spectacolele teribile ale străzii7. Lafayette nu vrea răul nimănui, spune Americanul, dar e chinuit de nevoia de a străluci. Mult mai prejos de ce a început, se îneacă 3.

În zilele de Octombre, nu el a poruncit sălbătăciile odioase: a fost tîrît de trupe, „care-l bănuiesc şi-l a-menintă” 4.

1 P. 15.

2 Pp. 76, 79, 84-85. V. şi p. 338: „O armată va rămînea totdeauna neputincioasă faţă de o înţelegere generală”.

8 P. 77.

4 P. 88.

5 P. 16.

O Pp. 86, 137, 158-9.

Dacă astfel e căpetenia, idolul, ce pot fi ceilalţi fi! Cînd amatorii revoluţiei înşişi, din Maiu, se sperie de ce-au făcut, miniştrii „ajută a distruge autoritatea ministerială”. Necker nu există. Pe Mirabeau la deschiderea Adunării îl şuieră. Marele creator nu atrage privirile acestui om practic. E doar calificat de „canalie”, de „măgar sălbatec”6, un fel de Wilkes, politicianul brutal din Londra.

În ce priveşte Adunarea, în ea se duce o luptă de dibăcie între Mirabeau, Talleyrand şi Necker. Ea nu poate da nimic realisabil imediat. „în această ţară literatorii cercetează abusurile monarhiei, îşi închipuie că totul va merge cu atît mai bine în viitor, cu cît se va depărta mai mult de instituţiile actuale şi, în cabinetele lor, ei văd pe oameni aşa cum sînt necesari sistemelor lor: din nenorocire astfel de oameni nu există nicăiri, şi încă mai puţin în Franţa1.” Oamenii „vreau o Constituţie americană, cu un rege în loc de preşedinte, fără a se gîndi că n'au tetăţeni americani pentru a pune în practică această Constituţie... Constituţii de Guvern diferite, sînt necesare diferitelor societăţi pe faţa planetei noastre.” Pe cînd ar trebui „principiile generale care tind la bogăţia şi fericirea unei naţii şi care se sprijină pe sentimentele inimii omeneşti”. Şi, la capătul acestor cumplite zbuciumări, filosoful politic realist spune: „Am părăsit viaţa publică pentru totdeauna, sper; dar, dacă mi-ar putea inspira vre-un lucru dorinţa de a o relua, ar fi plăcerea de a restabili ordinea în această ţară.” Şi cum? „Mi-aş fixa un scop şi, pentru a-l atinge, m'aş servi de împrejurări cum s'ar presintă2/

El crede în necesitatea de „a păstra o oarecare autoritate nobilimii, căci e singurul mijloc de a asigura libertatea poporului”. În schimb se ventilează, se discută, se votează „proiecte care, în ce priveşte poporul francés, sînt absolut incompatibile cu elementele din care el e compus”. O ştie şi Lafayette, dar va merge cu ei pană la moarte3.

1 P. 43.

– Pp. 98-111, 338. Şi el crede că ar trebui revenit la rege. 3 Pp. 50, 52.

De fapt, de la început pană la sfîrşit, adecă pană a călcat cizma lui Bonaparte peste floricelele stropite cu sînge ale ilusiilor otrăvitoare, Parisul decide. El, nu ţara, cu toată opoziţia, de la început, a Bretaiiiei, cu toate protestele Parlamentelor din Rouen, din Metzl, cu toată foametea care intervine de la început, făcînd, din Maiu, prin oprirea transporturilor, „un milion” de flămînzi la Paris L>.

Aici, la Paris, încă la 12 Iulie Morris vede pe aruncătorii de pietre - bieţi o sută de derbedei, - bătînd soldaţii, forţînd prăvăliile de arme, cavaleria şarjînd plebea, sardele francese înaintînd cu baioneta, pe cînd Sviţerii cu artileria aşteaptă la Champs Élysées. Dar a doua zi bandele pătrund în deposite, ieau arme vechi, pradă Hôtel de la Force, luînd praf şi grîu. Fără ramura verde la pălărie nu se mai poate circula. Două regimente de la Saint Denis se oferă stării a treia, dacă-i primeşte. Începe a sé vorbi de o nouă putere militară, acele „corps bourgeois" care vor deveni „garda naţională".

Morris asistă la scenele din 14: luarea Bastiliei. Era vorba de o împotrivire a Curţii, de o pedeapsă. Regina, contele de Artois, favoritul de Polignac cîştigaseră două regimente, Broglie stăruise pe lîngă artilerişti. Se formase planul de a flămînzi. Parisul, de a aresta două sute de deputaţi. Dar - regele se supune fatalităţii3.

Ca résultat, se primbla pe suliţă la Palais Royal capul bietului Foulon, al cărui trup însîngerat e tras pe străzi, unde se rupe în bucăţi, al intendentului Berthier. „Doamne, doamne, ce popor!", strigă Americanu14.

1 Pp. 135-6.

2 Pp. 53-4.

3 Pp. 57, 59, 62-3.

4 Pp. 68-9.

La 4 Octombre Parisul lui Bailly, calificat de incapabil, se zbuciumă între grija cocardelor şi a pînii; se opresc trăsurile, se dau jos femeile din nobilime. La 6 din nou capete în suliţi umblă pe străzi.

De aici înainte împrejurările parisiene nu mai sînt notate de acest martur credincios şi aspru, care, vorbind în numele adevăratelor libertăţi, are dreptul de a osîndi pe aceasta care nu-i are decît formele.

Alfier i

Morris e un observator aspru al Revoluţiei francese; marele poet tragic italian Alfieri, restauratorul simţului antichităţii adevărate, plăsmuitorul sufletului luptător şi eroic al Italiei nouă, va fi spectatorul ei indignat, care pană la capătul vieţii o va urmări cu ură. Cu atît mai mult, cu cît el însuşi e un duşman al oricărui „impuls comandat" şi hrăneşte „o adîncă şi foarte aprinsă furie şi scîrbă contra oricării tiranii".

Născut în 1749, ca fiu al unui conte piemontes cu puţină avere, care-l părăseşte de copil mic. Crescut de mamă supt supravegherea unui unchiu, face Academia din Turin şi apoi studii de drept, dar preferă lecturi de fantasie şi grija cailor. Apoi, cu preceptorul lui engles, pleacă în lume.

Trece prin Franţa, unde nu-i place, prin Olanda, unde află întăia-i dragoste - a doua la Londra, cu scandal -, cercetează şi Suedia, ale carii sălbătăcii din Nord încîntă pe tînărul cáre trăieşte în atmosfera lui Rousseau. În Spania şi Portugalia află pe mai bătrînul lui amic de o viaţă întreagă, abatele Ca-luso. La Turin se întoarce în 1772 pentru a treia dragoste, furtunoasă şi răpede încheiată ca şi celelalte.

Acuma, începe o carieră literară, de piese în franţuzeşte, singura limbă pe care o ştie, *Cleopatra*, *Filip*,

Polinice. Îşi dă samă în curînd că această „limbă nu e a sa, că nu-şi poate pune sufletul într'însa şi, cum pe urmă a avut năcazuri cu revoluţionarii francesi, nu găseşte destule cuvinte pentru ca să atace limba începuturilor stîngace şi nereuşite, versul tragediei francese, însuşi sufletul poporului francés: „această limbă neplăcută şi meschină", „acest jargon* pe care fusese silit a-l vorbi în cei cinci ani ai pribegiei: „din acel timp n'am mai voit să rostesc un cuvînt în această limbă şi. am căutat să fug anume de orice persoană sau societate în care se vorbia această prea-blăstămată limbă", cu „caracter melodic şi prea glacial în vers". Îşi dă samă că „în orice poésie veşmîntul face jumătate din corp şi, în unele genuri, ca lirica, haina e totul".

Învaţă deci, învaţă ca un ucenic - întâiul cas de naţionalism literar, conştient teoretic, luptător, - după Dante şi Tasso, Ariosto şi Petrarca, della Casa, Poliziano, Mac-chiavelli. Cînd va cerceta Arqua, unde e mormîntul cîn-tăreţului Laurei, // *nostro sovrano maestro d'amore*, el va vorbi cu admiraţie de „cei patru în cari e tot ce,, omeneşte vorbind, poate da poesia".

Dar şi-a reluat viaţa aventuroasă. De ce e acasă i-i silă, de acel „cuib al naşterii, rău sortit", de acea „ţară binecuvîntată în care nu e lucru unde să nu între regele".1 „Puţin îmi pasă", spune el, „de ei şi de banul lor, şi de regele lor": mai bine „expatriarea perpetuă", mai bine cerşitul, mai bine să se facă îmblînzitor de cai decît să mucezească acolo. Va căuta cu orice preţ - *ta doua* tiranie pe care o aruncă, după a limbii francese; va scrie *Della tirannide*-să se „desvasali-seze" să se „despiemontiseze".

1 În ogni privata cosa în quel benedetto paese sempre c'entra îl rè.

Iată-l deci schiţînd şi adesea stricînd tragedii (*Antigona*, *Agamemnon*, *Oreste*, *Carol Nu*, *Romeo şi Iulietay don Garcia*, *Rosmunda*, *Ottavio*, *Saul*, lucrînd stîngaciu la tipărirea lor, la Cézannes, în Dauphiné, unde află pe abatele Ailloud şi, dacă mai ceteşte din O mie şi una de nopţi şi din Racine (şi pe Shakespeare îl cunoaşte franţuzeşte), studiază pe Horaţiu, pe Fedru, aşteptînd pe Séneca, pe Salustiu, pe Tit-Liviu, pe

Iuvenal, pe Virgiliu, apoi la Piacenza şi Parma, unde-şi duce chitara şi poeţii, la Modena, Bologna şi Pisa,- desrădăcinat şi incapabil dea se cuibări undeva; după o scurtă apariţie la Turin* unde e sigur că mama, din nou măritată, nu ţine la dînsul, trece iar spre Toscana, şi la Florenţa leagă acea relaţie cu o tînără Germană, Aloysia de Stolberg, care era soţia închisă şi maltratată a beţivului şi brutalului Stuart, pretendent fără speranţă la tronul Angliei; ea va fi închisă pentru dînsul într'o mănăstire la Florenţa, apoi va trece la Roma, în casa cumnatului său, cardinalul Stuart.

E liber acuma, şi poate purta războiul cu „popii”, *pretacciuoli*, poate scrie ode către „America liberă”, poate înălţa, înainte de orice, cu acea „cugetare forte” care-i pare, cu dreptate, a fi sensul şi miezul tragediei, voinţa umană în lupta cu soarta, conştiinţa individuală strigînd în faţa piedecilor şi împlîntînd steagul pe cetăţile cucerite prin sacrificiu.

Nu-i va păsa nici de Papa Piu al VMea, Bracchi, pe care zice că nu-l apreciază ca scriitor, „un individ pe care eu îl consideram cu mult inferior mie pe linia adevăratului merit”, şi-i pare rău că prin dedicaţia lui „Saul” „se prostituie astfel coturnul, tiarei”.

Iată-l apoi la Siena, unde-i apare prima ediţie a tragediilor, la Roma, unde-şi caută iubita şi de unde, pentru a nu fi găsit, trebuie să plece, iar la Siena, unde-l află scrisori batjocuritoare pentru tendinţa pieselor lui, de aici prin Florenţa, Bologna, Ravena, la Veneţia, Padova, Arqua, Ferrara, Milano. Numai pentru a-şi vedea sora, noaptea, reapare, un moment, la Turin, pentru ça la Florenţa să înceapă lupta cu „pedanţii”, cu criticii formei din tragediile sale, pe care continuă a le tipări.

Astfel ajungem, în 1783, la planul său de călătorie mai depărtată, în Franţa şi în Anglia, unde voià să înceapă - cum a şi făcut-o - negoţ cu cai englesi.

Ajuns la Antibes cu o felucă, el trece la Avignon şi Vaucluse, unde-şi va fi amintit de Petrarca, la Grenoble. La Paris nimic nu-i place: negura deasă, „anti-toscanismul gascon nasal”, literaţii cari în lucrurile italiene nu întrec pe Metastasio; ar face o excepţie doar pentru baloane, dacă ar fi folositoare. Şase luni petrecute aici îi par un secol. Din Anglia îşi aduce caii prin Paris (April!784) şi, prin Lyon, în Italia.

Data aceasta, patria îl înduioşează pe acela care o înţelegea şi iubia numai prin limbă, prin cînt. „A revedea pe amicii întăii tinereţe şi locurile întăiu cunoscute, şi orice plantă, orice piatră, într'un cuvînt orice obiect al acelor idei sau pasiuni primitive, e foarte dulce lucru”. Iartă şi pe guvernanţi, ale căror rapoarte diplomatice îi par nimic faţă de scrisul lui, pe rege, Victor Amedeu al II-lea, „de şi nu-i plac regii în genere, şi încă mai puţin cei arbitrari”. Ajunge a alege din celelalte rase pe aceasta: „Trebuie

să spun cu sinceritate că rasa a-cestor prinţi ai noştri e foarte bună în total, şi mai ales comparată cu toţi cei de azi în Europa”. În definitiv, „oameni buni cari fac terii lor mai mult bine decît rău”. Din nenorocire totul atîrnă de voia lor - pană şi ieşirea unui vasal din ţară. Aici, la Turin, a văzut jucîndu-se, de diletanţi, şi piesa lui, *Virginia*, dar nu i-a plăcut. „Recunosc de fapt în mine însumi că, atîta cît voiu trăi, nu voiu avea să culeg pentru rnine în chiar niciun teatru din Italia nici laudă, nici mustrare”, căci „eu nu socot laudă aceia care nu discerne... şi nu însufleţeşte pe autor, nici mustrare aceia care nu te învaţă a face mai bine”1. Vede şi pe mamă-sa, indiferentă, care-i pare foarte mişcată, la plecarea lui: îi va propune, în zădar, o căsătorie „pentru a face să învie Casa Alfieri”.

Din nou, s'a smuls, s'a liberat, răsuflă. Îşi caută iubita, pentru întăia oară scăpată şi ea din legături, la Baden în Elveţia. Spre dînsa va porni, prin Innsbruck, spre Alsacia. De aici va reveni la Pisa pentru lucrul său literar. Altfel Italia îi pare putredă, *fetida e moría*. Doar petreceri populare, iluminaţii, visite de prinţi, de la Neapole la Florenţa. Îndată, tot în 1785, va fi iar lîngă contesa de Albany, în Alsacia.

Cu dînsa - şi de sigur din voinţa ei - se întoarce la Paris, pe care de la început îl presintă rău, ca aspect, ca locuitori, ca limbă, ca spirit: oraş „foarte neplăcut”, „zgomot şi miros rău”, „Babilonie”; „limbă aroj gantă” (*gergo prepotente*), „limbă surdă şi mută” (ca şi englesa), o' *harpe* şi o *cornemuse*, un cimpoiu, chiar dacă e mult public care o ascultă. Locuitori buni de gură, *ciarlieri*. Ştiu prost italieneşte, nu înţeleg literatura italiană, au alte principii în teatru. „Barbari, căci în toată voia aşa se poate numi de noi toată Europa în raport cu literatura italiană”, ignorată, de altfel, şi într'o parte din Italia. Unul la mie dintre intelectuali dacă pricepe pe Dante şi Petrarca.

Totuşi stă acolo mai mult timp, doi ani, în Rue du Montparnasse, lîngă *villa de Rome*, lîngă Therme. Cum Stuart a murit, amica-i e cu totul liberă; vor trăi nedespărţiţi de acuma.

1 Ca regulă de critică: *individui offesi nessuni*, *costumi rispetici' srmprc*.

Ocupat de ediţia nouă a operelor lui, în legătură cu celebra tipografie a lui Didot, el priveşte cu un nesfîrşit despreţ la începutul revoluţiei. E „o travestire în oameni politici şi în oameni liberi”, fiindcă doar cetesc gazete.şi fac legi; adevărate „maimuţe revoluţionare” (*scimiotti rivoluzionarii*). Naţie vorbareţă, dar nepractică. „Văd necontenit sacra şi sublima causa a libertăţii atît de trădată, schimbată şi descreditată de aceşti semi-filosofi”... E numai „aroganţă militară şi licenţă, insolenţă

avocăţească”. În résumât: „un puturos spital, care reuneşte pe incurabili şi pe nebuni”.

E bucuros deci că, după o oprire,, la 27 Maiu 1790, şi după o scurtă şedere la Rouen, el poate pleca din ţara „sclavilor stăpîni” pentru a trece în Anglia, cu tovarăşa sa (April 1791).

Ce ţară şi aici!, strigă cel obişnuit cu dulcele cer al terii sale. Climă rea, multă mîncare, nopţi nedormite pană la două, la* trei. E vremea fugii la Varennes, a *assignatelor*. Pribeagul începe a suferi de lipsa banilor.

Prin Olanda, prin Bruxelles revine la *cloaca maxima* parisiana, între „ateii” de cari vorbeşte, cu spaimă, ma-mă-sa. Războiul declarat împăratului în 1792 îngreuie încă situaţia străinilor. Din partea lui, Alfieri, creatorul de eroi adevăraţi.şi nobili în teatrul său, nu vrea să cunoască pe „aceşti atîţiafăcători (*facitori*) de falsă libertate, pentru cari-şi simţia cea mai neînvinsă răs-pingere şi avea cel mai înalt despreţ”.

De la această şedere în Paris avem una din cele mai frumoase şi mai nouă descrieri ale zilei de 10 August. Cei ce atacă, o adunătură, un *eserciiaccio* din cele două suburbii, au în faţa lor numai pe cei 5-600 de Sviţeri, gărzile naţionale, „în cea mai mare parte dubioase”, vre-o 300 de „seniori şi amici ai regelui”, ceva tunari trădători. Totuşi, „cu un alt rege s'ar fi putut muri, cu un foarte memorabil exemplu, în chip generos, dar cu un alt rege lucrurile n'ar fi ajuns niciodată aici. Acest rege, deci, a avut totuşi o oarecare seninătate resemnata, care s'ar putea numi curaj la un martir, dar nu la cineva care trebuie să moară mai curînd decît să se înjosească.” De altfel, faţă de dînsul, Adunarea era „per-fidisimă”, iar Primăria, care dispunea de garda naţională, „arhiperfidă”.

Astfel, Ludovic, care părea dispus la luptă, se schimbă; ai lui sînt blocaţi. Nu se ştie cine a tras, dar nu din partea lui, probabil. La întăia salvă de artilerie a Sviţerilor, gloata^fuge, - *quei vili*! Dacă s'ar fi ordonat atunci un atac general, s'ar fi putut cîştiga victoria „ori ar fi căzut după un imens măcel, cu nemuritoarea glorie”. Lipseşte însă conducerea, ordinea. Fugarii află în cale jandarmeria naţională, - formată din vechile *gardes françaises* „şi din mulţi servitori şi vizitii licenţiaţi şi alţi oameni de felul acesta”, cari readuc la atac. Atunci gardele naţionale credincioase încă, în faţa mulţimii, trec la dînsa. Masacrul Sviţerilor, împrăştiaţi, porneşte: „totdeauna treizeci pe unul, după lăudabila obişnuinţă a acestora”. Nobilii mai toţi pier, luptînd sau în fugă. Dar castelul, stricat, nu e jăfuit, şi cei cari încearcă sînt executaţi pe loc: e singurul păcat pe care nu-l are actualul sistem”.

Astfel s;a făcut pe placul republicanilor, despre cari se spune şi.aici că nu aveau majoritatea. Regele e închis în trei celule la *Bernardini* „în

canti di camicia e calzette”, şi „o slugă pentru doi li aduce mîncarea de la restaurator”: „tratamentul a fost, în definitiv, şi este „astfel, încît moartea ar părea o floare”. „Constituţia, născută fără vlagă (*fradicia*), e moartă şi îngropată.” Dar se prevede că Adunarea, care şi-a asumat toate puterile, „le va pierde în alt chip de cum se crede”.

Alfierr şi contesa, rămaşi singuri, caută să fugă. Au paşaport veneţian unul, danes altul, şi, o „patentă a sclavilor” de la secţia Mont-Blanc O lungă scenă de luptă pentru libertate se desfăşură la barieră. Se miră funcţionarii că pe hîrtii numele regelui e şters; paşaportul e cerut de patruzeci de ori. Mulţimea, „mai-muţele-tigri”, *scimiotigri*, urlă contra bogaţilor cari fug cu comorile şi ameninţă cu darea de foc, cu lapidarea ^ ea caută să-i întoarcă la Hôtel de Viile. Peste două zile secţia va veni să aresteze pe contesa, şi averea ambilor, ca a unor emigraţi, e confiscată.

Prin Calais se trece la Bruxelles. Întors apoi în Italia, poetul, dramaturgul, va plăti datoria. Scrie lauda lui Ludovic al XVI-lea, „o piesă istorico-satirică despre afacerile Franciei”, apoi *Misogallo*, „Urîtorul de Fran-cesi”.

Dar Revoluţia va ieşi din Francia şi el o va vedea acolo, în Italia, unde se petrece „sclavo-democratisarea Romei”, luarea Sienei, în Decembre 1798, de aceşti „sclavi de rînd” (*malnati*). „Toţi din toate părţile sperau, în fine, independenţă şi onoare.” La Florenţa, în Mart 1799, apar aceiaşi „sclavi”, cu a lor „militară şi ad-vocăţească tiranie”, „tigri conduşi de un iepure de casă... Toţi cei maijosnici şi răi sclavi triumfă”, fugind cu ce au prădat. Şi un nepot al lui Alfieri se lasă cucerit de curent. La 1800, din nou ocupaţia francesa. El nu vrea să vadă soldaţii pe stradă, să primească pe general, să mulţămească pentru vechile lui cărţi trimese în mică parte, cu cuvinte amabile, de la Paris. Îşi zice conte şi, apărînd această *vanitaduzza*, el explică: „nici conte fără comitat, dar nici voi cetăţeni fără cetate”. Se vede „oprimat”, dar nu şi „subjugat”. Fibra eroilor săi o simte în el însuşi, acela care scrie cu mîndrie: „nu e niciodată inutil cuvîntul care durează secole şi are ca basă adevărul şi dreptatea” l.

1 Non è mai inutile la parole che dura dei secoli et hà per base îl vero ed îl giusto.

Cu asemenea gînduri mîngîietoare - de fapt, singurele în acest lucru, de fapt, imens de trist, care e viaţa - el biruie vremile schimbătoare. Îşi căpătase perfecta cunoaştere a limbii greceşti şi cetia cu pasiune pe vechii autori în netraductibilul original. „Vara ca greierii cîntă”: „L'estate, come le cicale, io canto.” La 8 Octombre 1803 el muri lucrînd „eroic”, cum gîndise fără a se simţi murind.

Archenholz

Se cunoaşte cartea pe care fostul ofiţer al lui Frédéric al II-lea, Johann-Wilhelm von Archenholz (născut lîngă Danzig la 3 Septembre 1743, f 1822), a consacrat-o războaielor silesice. El e însă şi un călător, unul în Anglia şi în Italia, care şi-a presintat amintirile în forma unui „Tablou", cum se obişnuia la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, tablou care a fost tradus şi în limba francesa l. Prin el vedem Italia contemporană cu Revoluţia.

1 Tableau de VAngleterre et de l'Italie par M. d'Archenholz, *De l'Italie*, Gotha 1788. Cartea germană a ieşit în a doua ediţie la 1787. Cf. şi cartea lui Sherlock, tradusă în italieneşte de Bian-coni la 1771. - Critică pe harnicul călător suèdes Björnstahl; p. 48.

E un aspru, nemilos critic. De fapt, nimic în *poporul italian*, pe care nu-l vede îndreptat pe linia de civili-saţie urmată de monarhii prusieni, nu-i place, şi el o spune fără încunjur. „în ciuda palatelor, bisericilor, galeriilor de tablouri şi altor minuni ale artei, trebuie să-i numeri între popoarele cele mai nenorocite ale emisferei noastre... Poporul e lăsat să zacă în ignoranţă şi sărăcie". Pretutindeni „disimulaţie şi artificiu": nici „iubire de glorie", nici „patriotism", „lene şi lipsă", dar pretenţii ridicule în favoarea terii lor, de care sînt infatuaţi. „Poltroni", „neospitalieri", „insociabili". Negoţul nu există.

Nici intelectualii nu-i par mai buni. Stau închişi în oraşul lor, care li e singura patrie, şi Statele se urăsc între ele. Nu înţeleg Italia - „iubesc ţara lor fără a fi patrioţi" -, cu atît mai puţin alte teri, unde nu călătoresc. Nu ştiu alte limbi, nici francesa, devenita limbă inter-europeană. Nu cred măcar în existenţa unei literaturi englese ori germane1. Nu-s librari cum trebuie - ziarul la Florenţa costă un florin -, Academiile sînt în decadenţă. Poeţii sînt sonetişti retorici. Nu e acea „declamaţie dulce şi mişcătoare" care-i place autorului. Pictorii nu văd nimic în jur. Nu se află filosofi. Doar în ştiinţi naturale se lucrează şi îh matematici (rămînea s'o tăgăduiască şi aceasta).

Nu ştiu măcar cum să trăiască. N'au grădini publice, „adunări" (*assemblées*), „ospeţe", „baluri de societate" în această „tristă ţară". „N'au ideie" - spune cel care a stat de două ori la Livorno, la distanţă de şase ani - „de acele societăţi de ceaiu sau de cafea atît de plăcute şi de aşa de mare resursă".

Ce spune astfel în general, va spune în special despre oraşele pe care le-a visitât şi unde-l urmărim.

1 Totuşi un Bartolo scrie *Idea della poesia alternaría*.

Veneţia însăşi va fi tratată cu cea mai grosolană neînţelegere, în terminii cei mai duri. „Miros infect”, prăvălii proaste la Rialto, străzi „strimte şi puturoase”; piaţa Sfîntului Marcu e „locul cel mai plictisitor de pe pămînt”; campanilele „gotic”, într'un mediu de „arlechin” displace gustului acestui Baltic. Regimul e un „sceptru de fier”. Locuitorii privesc totul cu bănuială. Nobilii - 1.408 de senatori; Cartea de Aur, închisă din veacul al XIH-lea, s'a redeschis - locuiesc şi prin mansarde şi-şi fac.singuri mîncarea; crezîndu-se_ prinţi, ei îşi vînd, totuşi, voturile. Arsenalul n'are cu ce înarma un regiment francés. Armata e „mai curînd o trupă de bandiţi, fără onoare, fără disciplină, fără soldaţi”: la o paradă cu Imperialii i-au speriat singurele săbii trase ale husarilor. Nici spectacolele celor şapte teatre nu-i plac: rele decoruri, repertoriu de farse. Trupa Sacchi nu face nici cît cel mai rău teatru de societate din Germania. „Nimfele complesante” doar dacă 1 mîngîie puţin.

Dar pentru petreceri, la care participă vre-o patru sute optzeci de străini, această descriere de călător acru şi rău are un oarecare preţ. E vorba de redute, de *za-gatta*, de mascarade şi de *joueurs* de *gobelets*, de e-xerciţiile de piramidă, de Tîrgul de înălţare în 1775, de jocurile, oprite la 1774, acum reluate, de casine, de zilnica presintare a mantiilor roşii şi negre.

Între musafirii splendidului oraş, contele Orlov, care angajează pentru Rusia Albanesi şi Muntenegreni \ Iosif al II-lea care iea parte la serbările şi tîrgul Carnavalului, dar, cu obiceiurile lui de simplicitate afişată, iea o gondolă proastă 2. Balul de la 1775 i se pare lui Archenholz vrednic de a fi pomenit în deosebi.

După Veneţia, Padova-i va părea sărăcăcioasă, falită, cu lumea în zdrenţe, cu călugării de la Sf. Antoniu. La Vicenza, la Verona, unde a fost Iosif al II-lea în 1771 şi unde se pot vedea lupte de tauri ca în Spania nimic nu-i atrage privirile.

1 P. 27 şi urm.

2 Pp. 12 şi urm., ÎS şi urm.

Dar Lombardia, fiind austriacă, germanisată, apare Prusianului ca o imensă grădină; aici nobilii sînt bogaţi. Dar din nou duhul cîrtirii îl prinde: domul „n'are nimic de *frapant***4*: prea multe statui. Primblarea, *corso*, e „o plăcere insipidă”. Gata şi cu Milanesii...

La Parma nu se joacă de patruzeci de ani la Operă. La Piacenza se mai văd urme farnesiane în oraşul des-poporat, care e, totuşi, „cel mai frumos din Lombar-dia”, cu pieţele-i largi. În Fornuovo parcă a dat ciuma-: sute de case sînt pustii. Altfel la Bologna, unde, dacă n'ar fi hoţii şi... porticele, i-ar plăcea, căci e o cetate mare cu mulţi locuitori, cu tîrgul,

curios, de cîntăreţi şi actori; palatele însă-i apar mediocre. La Ancona, şi ea pontificală, sînt fabrici, Evrei bogaţi, nobili harnici şi ei, port liber. Loreto atrage prin splendorile tesauru-lui Maicii Domnului şi numărul pelerinilor.

Curtea din Turin impune. În oraşul curat, „simetric", fără artă şi fără... felinare, regele, foarte econom, guvernează strîns, ajutat de o nobilime săracă, pe care o plăteşte rău, o împiedecă de a călători, de a scoate banii în ţară, şi apărat de o oaste mai mult „exterioară", de şi regulat plătită şi ajutat de fortificaţiiu; dar, bine înţeles, cu toţi cei şaptezeci de generali, aceşti 24.000 de oameni „n'ar ţinea multă vreme, în cîmp deschis, contra unei parade zilnice de la Berlin". În acest Ţinut sărac, unde doar Piemontul dă ceva venituri, se face un oarecare comerţ exterior de mătasă, cu Anglia.

Iată acum feuda austriacă, Toscana, pe care Habs-burgii au făcut-o „ţara cea mai norocită din toată Italia**. Nobilii sînt săraci, dar Marele Duce, care impune la Curte un costum simplu, opreşte vînătorile, îndeamnă la muncă şi publică lucrări de valoare; justiţia lui e bună. Altfel nici aici oraşul, dulcele oraş zîmbitor, nu-i zice nimic Teutonului militar: nú e motiv să se entu-siasmeze cineva. Străzi scurte, înguste: o, trotoarele Londrei! Statui răspîndite în pieţi meschine. „Florenţa, în toată întinderea ei, nu oferă nimic deosebit remarcabil... Aspectul Florenţei, din orice parte ai sosi, n'are nimic *frapant*". Grădinile Boboli nu sînt lucru mare. Teatrul e cu actori francesi, baletele sînt caraghioase; lumea vorbeşte tare şi joacă în loji jocuri de hasard. Literatura e de prost gust, judecă acela care va isprăvi redactor de revistă literară1.

Pisa, cercetată şi ea de Orlov, e aşa de părăsită încît iarba creşte pe uliţi. În lumea universitară un profesor de matematică nu ştie cine sînt Leibnitz şi Wolf. Dar lumea găseşte plăcere în carnaval.

La Siena, doar femeile frumoase. Venit din Prusia unei vieţi economice ordonată şi grăbită, Archenholz se entusiasmează însă de noul, secul Livorno, cu Evreii lui cari ar vrea să răscumpere Ierusalimul, cu bogatul consul engles Dyk, cu Germanul Frank, consul-general rus, care cîştigă un milion de zecchini în raporturile cu Orlov, care, apărînd aici, a fost scutit personal de carantină, a împărţit în schimb privilegii imperiale pentru vasele livornese; a răspîndit larg banii ofiţerilor săi capabili de a bate pentru un cîne garda Marelui Duce. Ce petreceri în acele zile cînd era pe aici princesa Taracanov, „pretendenta" furată misterios pentru împărăteasa Ecaterina, cînd, pentru a ajuta pe pictorul german din Roma, Hakert, în^ a zugrăvi distrugerea la Ceşme a flotei otomane, Orlov dă oraşului, spectacolul arderii unuia din vasele sale. Cafenele frumoase -

astea-i plac căpitanului prusian2! - adună mulţi străini, cari, exploataţi, sînt puşi să plătească la teatru taxe speciale.

1 Pentru pretendentul Stuart, inimicul lui Alfieri, pp. 96-7. ^

2 La Pisa se relevează băile. Femeile sînt conduse pretutindeni de un *cicisbeo*, bărbatul abia găsindu-se împreună cu nevasta. O religiositate medievală face ca oamenii să se Înscrie în confraţii şi să se chinuiască pe stradă purtînd în spinare crucea.

La Lucea, oraş de libertate civilă, fără Evrei şi Iesuiţi, dar sărăcie.

Decăderea se observă şi în Genova, care a vîndut Corsica şi întreţine cu greu bieţi 3.000 de soldaţi, mai mult Germani, şi patru galere. Din 80.000 de locuitori abia se numără 2Ó0 de familii bogate. Nici Universitate, nici teatre mari; bibliotecile sînt goale. Niciun simţ pentru viaţa socială, necum pentru artă: se vorbeşte de obiceiu în dialect. Dar străzile sînt frumoase, cetăţenii, la cari s'au adaus cîţiva Elveţieni de limbă francesa, sînt fini şi harnici - şi foarte zgîrciţi. Comerţul de bancă aduce, în 1780, 180.000.000 de livre. Bancà S. Giorgio durează încă, şi firma Durazzo şi Cambiasi prosperează. Ca măsuri originale în acest oraş de viaţă strictă şi strimtă, monotonia hainei roşie pe stradă, monopolul obiectelor de hrană, oprirea juvaierelor, a por-ţelanei.

Criticile călătorului german nu vor cruţa nici Roma, unde a fost la 1777-8. Oraşul cu 372 de biserici, care primeşte cîte zece mii de pelerini pe zi, e „cel mai frumos din Europa”. Dar „ansamblul nu e perfect. Trebuie să detaliezi frumuseţa Romei ca s'o guşti”. Şi el o va face mergînd la Panteon, la Coloseu, la For, la Arcul lui Sever, la Capitoliu, pe Corso, la Sf. Petru, cu scara ce se suie în genunchi, şi la Vatican, la S-ta Maria Maggiore. Va cerceta Propaganda, unde şcolari din toată lumea învaţă în douăzeci şi opt de limbi, Colegiul germano-ungar de la anul 1552, cu cei două sute de studenţi în roşu. Dar străzile-i par murdare, grădinile proaste, arcul lui Tit „samănă azi mai curînd cu poarta unui mic oraş din Germania”. Lipseşte adevărata evlavie. Poporul, foarte mîndru, lacom de titluri, pană la *ministro délie cucine*} e decăzut, vanitos de bacşişuri. Femeile, foarte gătite, sînt gata a se închiria servitoare şi dorm goale. Se văd cerşitori cu privilegiu Uînd îngheţată în public, şi defilează fetele cărora li s'au dăruit zestre. E adevărat că e şi multă toleranţă în această populaţie şi străinul poate vedea orice. Evreii trăiesc liberi, dar protestanţii, cum e curierul markgrafuíui de Anspach, ori fiul lui Bach, sînt îngropaţi aproape pe ascuns, căci altfel sună strigătul: „în Tibru”, *al fiume**

Atenţia lui Archenholz e atrasă de unele aşezăminte mai desvoltate decît aiurea. Astfel biletele de bancă ale Muntelui de Pietate, cu garanţia

de 5°/O, spitalele, nea-parate cu atîta lume străină, săpăturile pe care le face pictorul Hamilton.

E lux mare în oraşul unde curg bpgăţiile şi se adună măririle: cardinalul Borghese are optzeci de căleşti, ge-nerositatea cardinalului de Bernis uimeşte, cardinalul Albano *dăruieşte* lui Iosif al H-lea, care declară zîmbind că „legile nu există pentru un împărat roman", vila lui, şi el o restituie pe urmă; conetabilul de Neapole, care aduce anual iapa tributului, e un om foarte bogat. Un Mare Duce rus se împărtăşeşte şi el de petreceri. La Porta del Popólo e primblare zilnică.

Prestigiul artei se adauge celui religios şi se menţionează cutare pictor cumnat al lui Rafael Mengs însuşi, apoi Hakert, tînărul Moore, sculptorul elveţian Trepel, lapidariul Pikler, Bittner, care creiază aici pe Oanimede al lui, Winckelmann, venit în cercetare arheologică; Pompeo Battoni, căruia Frederic al JI-lea de Prusia îi ceruse un tablou cu Alexandru şi familia lui Dariu, şi care întră director la compromisa Academie a Sf. Luca, anticarul Reiffenstein. Academiile Arcazilor, Quiriniştilor, cu inspiratoarea ei Corilla, sînt în floare.

La Neapole acel care caută lipsurile şi elementele de ridicul nu va uita minunea lui San Qennaio, al cărui sînge *trebuie* să se licefieze în tub de ziua lui, pentru binele oraşului, expunerea picăturilor laptelui Măriei, cei 4.000 de lazzaroni, bandiţii, oastea rea, Sviţerii. Dar uimesc străzile pline de trăsuri, fastul nobilimii, carnavalul, mascaradele şi impune numărul celor 350.000 de locuitori. E vorba de palatul de la Porţiei, de descoperirile de la Pompeii.

Dacă Italia ar fi fost numai atîta... Goethe va găsi ce trebuie ca să învie sufletul omenirii artificialisate de formulele vechi şi noi.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

I. - Doamna de Genlis.
II. - Baroana de Oberkirch
III. - D-na Campan....
IV. - Doamna de la Roche-Jaquelain

V. - Un student girondin.
VI. - Franklin
VU. - Governor Morris..
VIII. - Alfieri.....
IX. - Archenholz... .